

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 809.155.0+802.0
ТКБ: 81.2Тоҷ+81.2.Анғ
М –65

МИРЗОЕВ ЭРАҶ МУЗАФФАРОВИЧ

**ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛИИ ИФОДАКУНАНДАИ
ҲАРАКАТ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи
ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-
таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Душанбе – 2024

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Чаматов Самиддин Салоҳиддинович – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муқарризони расмӣ:

Мирзоева Моҳира Мадиброҳимовна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сабирова Сановбар Ғаниевна – номзади илми филология, дотсент, мудири кафедраи забоншиносии филиали ДДМ ба номи М.В.Ломоносов дар шаҳри Душанбе

Муассисаи пешбар:

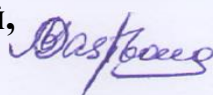
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ҳимояи диссертатсия «26»-уми июни соли 2024, соати 13:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.KOA-068 назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tgpu.tj ва дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни шинос шудан мумкин аст.

Автореферат _____ тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент**

Каримова Д.Н.

МУҚАДДИМА

Пажухиши мазкур ба таҳқику таҳлили хусусиятҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст.

Мубрами мавзӯи таҳқиқот. Забонҳои тоҷикиву англисӣ аз ҷумлаи забонҳои муқтадиру тавоноии олам маҳсуб ёфта, фарҳангу тамаддуни халқро бозгӯ мекунанд. Агар, аз як тараф, равобити густурдаи халқу қавмҳо боиси ганӣ гардидани таркиби луғавии забон гардад, аз тарафи дигар, қонунҳои дохилии забон ба зиёд шудани миқдори вожагони забон мусоидат мекунад, зеро таркиби луғавии ҳар як забон барои ифодаи матлаби гӯянда имконоти васеъ дорад. Таркиби луғавии забонро дар қатори вожаву истилоҳот боз воҳидҳои фразеологӣ, ки тавассути онҳо фикру андеша мушаххасу муҷаз баён мегардад, пурра менамояд. Зебоиву назокати забон, пеш аз ҳама, дар осори манзуму мансур ва таълифоти бадеиву публитсистӣ ба ҷашм мерасад. Аз ин лиҳоз пажухиши муқоисавӣ ё худ муқобилавии муаммоҳои мухталифи ду забони гуногунсохтору гуногуннизом, яъне тоҷикиву англисӣ, бар маъноии маводи адабиёти бадеӣ ҷанбаҳои номакшуфи то ба ин замон таҳқиқнагардидаи онро метавонад ошкор намояд. Гузашта аз ин, таҳқику омӯзиши вижагиҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» саривақтӣ ва муҳим маҳсуб меёбад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки диду назари олимону донишмандон ба таҳқиқи анвои гуногуни воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикиву англисӣ аз лиҳози муқоиса афзун гардида, зарурати мунсифонаву мӯшикофона таҳлилу баррасӣ намудани ҳар як ҷузъу таркиби воҳидҳои фразеологӣ ба миён омад. Чи тавре ки зикраш рафт, воҳидҳои фразеологӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи таркиби луғавии забон ба шумор рафта, дар ҳамаи услубҳои забон истеъмол мегардад. Он унсурест, ки забони асарро зебову рангин ва дили хонандаро ба зудӣ ба худ ҷазб мекунад ва ба тасвири манзараи ҳаёти воқеии инсон ҳусну таровати гуворо зам менамояд, зеро сарчашмаи баромади воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, забони зиндаи халқ ба шумор меравад. Агар таҳқиқи вижагиҳои сохториву маъноии воҳидҳои гуногуни фразеологии ҳар ду забон ҳам пас аз солҳои панҷоҳуми садаи XX маншаъ гирифта бошад, пас, таҳлилу баррасии мавзӯи ҷавқ аз нигоҳи муқоиса ниёз ба таҳқиқи густурда дорад.

Дарҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Агар олимону забоншиносон ба таҳқиқи масъалаҳои мухталифи назарии фразеология дар забоншиносии тоҷик пас аз нимаи дууми садаи XX рӯ оварда бошанд, пас, англисшиносон тавонистанд, ки дар таълифоти хеш ин масъаларо каме барвақттар таҳқиқ намоянд. Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқи масъалаҳои омӯзиши фразеологияро бо номи Ҳ. Мачидов мансуб медонанд. Мавсуф дар таълифоти хеш аз масъалаҳои сохтору маъно ва ҷузъу таркиби воҳидҳои мухталифи фразеологӣ ёдовар мешавад [Мачидов, 1982, с.2006].

Лозим ба ёдоварист, ки омӯзишу таҳқику масъалаҳои мансуби фразеологияи тоҷик бар мабной тақҳикоти анҷомдодаи забоншиносони рус, амсоли В.В. Виноградов, асос ёфтааст. Мавсуф ба таҳқиқи масъалаҳои чудогонаи фразеология пас аз интишори андешаҳои олими франсуз Ш. Балли [Балли, 1955, с.16] рӯ оварда, воҳидҳои фразеологиро ба се намуд чудо намудааст: ибораҳои рехтаи фразеологӣ; воҳидҳои фразеологӣ ва пайвастиҳои фразеологӣ.

Баъдтар профессор Н. М. Шанский таснифоти В. В. Виноградовро такмил дода, гурӯҳи чорум, яъне «ифодаҳои фразеологӣ»-ро илова менамояд [Шанский, 1985, с.126].

Таҳлилу баррасӣ ва таснифи воҳидҳои фразеологии забони англисӣ аз тарафи англисшиносони рус Н. Амосова ва А. Кунин муфассалтар анҷом шудааст.

Масъалаи таҳқиқи фразеология аз назари олими ҳиндушинос О.Г. Улсиферов низ дур намондааст. Мавсуф андешаҳои худро роҷеъ ба муайян намудани ҳаҷм ва сарҳади воҳидҳои фразеологӣ, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо аз калима ва ибораҳои озод, аз таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологӣ, ба калима табдил ёфтани ибора, инчунин масъалаи ба қатори фразеологизм дохил намудани зарбулмасалу мақол ва афоризмҳо андешаронӣ намудааст [Улсиферов, 1987,].

Гузашта аз ин, бунёдгузори илми фразеология Ш. Балли ибораҳоро ба чор гурӯҳ чудо намудааст: «ибораҳои озод, ибораҳои маҷозӣ, силсилаи фразеологӣ, воҳидҳои фразеологӣ» [Балли, 6].

Яке аз англисшиносони маъруфи рус А.И. Смирнитский воҳидҳои фразеологиро аз ҷиҳати миқдори ҷузъҳо ба фразеологизмҳои як ҷузъи маънодор, ду ҷузъи маънодор ва бисёрҷузъа чудо мекунад. Мавсуф бар он таъкид мекунад, ки он се намуди воҳидҳои фразеологӣ аз як калимаи мустақил ва ёвар ва ё аз ду зиёда калимаҳои мустақил сохта мешаванд [Смирнитский 1956; 10].

Чи тавре ки дар боло зикр гардид, воҳидҳои фразеологӣ ва хусусиятҳои сохториву услубии онҳо дар як фасли чудогонаи таълифоти арзишманди забоншиноси тоҷик Н. Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [Маъсумӣ 1954; 188-189]. Пайдост, ки таърихи ташаккул ва таҳаввули омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносии тоҷику форс дар таълифоти забоншиносон Ю.А. Рубинчик «Основы фразеологии персидского языка» [1981], Ҳ. Мачидов «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [2006], С.В. Хушенова [1971] ва дигарон муфассал шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Забоншинос Ю.А. Рубинчик дар боби сеюми асари худ – «Заминаҳои фразеологияи забони форсӣ» воҳидҳои фразеологии феълӣро [Рубинчик 1981; 17-20] муфассал таҳлилу баррасӣ намудааст.

Саҳми забоншинос Ҳ. Мачидов дар таҳқиқи масъалаҳои гуногуни фразеологияи тоҷик ниҳоят назаррас аст, зеро муҳаққиқи дақиқназар роҷеъ

ба хусусиятҳои грамматикӣ, вазифаҳои наҳвӣ, умумияту монандӣ ва тафовути воҳидҳои фразеологӣ аз калима, феълҳои таркибӣ дар силсилаи таълифоташ, ба монанди «Таркибҳои фразеологӣ» [1980], «Воҳидҳои фразеологӣ ва калима» [1984], «Ибораҳои фразеологӣ ва таркибҳои феълӣ» [1986], «Таркиби лексии воҳидҳои фразеологӣ» [1986] ва дастури таълимии «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷикӣ» [1982] «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [2006] фикру андешаҳои муфассал зикр кардааст.

М.М. Раҷапова дар рисолаи номзодии худ, ки «Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках» унвон дорад, ВФ-ро аз рӯи сохт ва маъношон, ки бо ҳамдигар алоқаманд ҳастанд, дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон додааст [Раҷапова 2010].

Қайд кардан бамаврид аст, ки воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» аз нуктаи назари муқоисавии забонҳои гуногунсاختор дар забонҳои дигар як андоза омӯхта шудааст, чунки ин мавзӯ таваҷҷуҳи муҳаққиқони хориҷиро кайҳост, ки ба худ ҷалб намуда буд, хусусан аз давраҳои пуравчи омӯзиши масъалаҳои гуногуни фразеология дар солҳои 60-70-уми садаи гузашта. Аз ҷумла, фразеологизмҳо бо феълҳои ҳаракат дар заминаи маводи забонҳои олмониро З.Гатиатуллина, хусусиятҳои луғавию фразеологии феълҳои забони русиро А.И. Аверянова (Глаголы движения - перемещения в современном русском языке), С.М.Афифи (Изучение глаголов движения в арабской аудитории, лексический анализ глаголов идти-ходить и их производных в современном русском языке), З.У.Блягова (Глаголы перемещения в современном русском языке), феълҳои ҳаракатро дар забонҳои сербӣ хорватӣ Р.Б.Булатова ва диг. таҳқиқ намудаанд. Аммо бо вучуди мавҷудияти чунин таҳқиқот воҳидҳои фразеологии феълӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ қиёсан ба таври ҷудоғона омӯхта нашудаанд, ки ин бори дигар мубрамияти мавзуи мавриди таҳқиқро собит менамояд.

Хулоса, чи аз лиҳози сохтору маъно, чи аз ҷиҳати дараҷаи таҳқиқи воҳидҳои фразеологии феълӣ диду назари забоншиносон гуногун аст. Ҷанбаҳои назариявӣ амалии воҳидҳои фразеологӣ, алалхусус воҳидҳои фразеологии феълӣ, талаб мекунад, ки хусусиятҳои сохториву маъноии ин намуди воҳидҳои фразеологӣ аз лиҳози муқоисаву муқобала таҳқиқ карда шаванд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои аз таҳқиқот бадастомада дар тақмили барномаҳои таълимии муқарраршуда мусоидат менамоянд. Мавзуи мазкур як қисмати нақшаи илмӣ-таҳқиқотии кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ба шумор меравад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқи мазкур муайян намудани мавқеи воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои гуногунсохтор (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ба мақсади асосии таҳқиқот расидан ба иҷрои вазифаҳои зерин кӯшидем:

- муайян намудани дараҷаи омӯзиши сохтори воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- омӯзишу таҳлили шаклу қолабҳои грамматикӣ воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои муқоисашаванда ва муайян намудани воситаҳои алоқаи онҳо;

- таҳқиқи хусусиятҳои маъноии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»;

- таҳқиқи муродифшавии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқот. Воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат», пеш аз ҳама, дар услуби бадеӣ ва жанрҳои публицистӣ бадеӣ фаровон истифода бурда мешаванд. Ба сифати маводи таҳқиқ аз осори мансури нависандагони тоҷику англис, фарҳанги фразеологии забони тоҷикӣ - «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и М.Ф. Фозилов [1963-1964]; фарҳанги фразеологии забонҳои англисӣ-русӣ – «Англо-русский фразеологический словарь» истифода намудем.

Мавзуи (предмети) таҳқиқот. Мавзуи рисолаи илмӣ мо «Воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» мебошад. Дар он таҳқиқи назарии фразеология, таснифи воҳидҳои фразеологӣ, феълҳои таркибӣ ҳамчун як навъи фразеологизмҳо, вижагиҳои сохториву маъноии онҳо, аз ҷумла воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» ва дигар масъалаҳои марбути он баррасӣ карда мешавад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Барои ба мақсади асосӣ расидан мо ба адабиёти соҳаи фразеология ва синтаксис таъя намудем. Асосҳои назарии таҳқиқоти моро осори илмӣ забоншиносони маъруфи соҳаи фразеология ва синтаксис, аз қабили Н. Маъсумӣ [1959], Х. Ҷалилов [1969], Т.О. Мақсудов, Ф. Зикриёев, Х. Ҷалилов [1976], Ҳ. Маҷидов [1982; 2006; 2007], Б. Камолиддинов [1973; 1989; 2005; 2009; 2012], Л. С. Пейсиков [1975], Ю. А. Рубинчик [1981], М. Азимова [1980; 2006], С. Хушенова [1982], Д. Маҷидова [2018], Г. Асоева [2020] ва дигарон ташкил медиҳад. Асосҳои методологии таҳқиқотро осори илмӣ доир ба грамматика, фразеология, синтаксис, махсусан, ифодаи аъзоҳои ҷумла бо ВФФ, истифодаи меъёри ин воҳидҳои забон ташкил намуданд. Дар ҷараёни таҳлили маводи аз асарҳои бадеӣ ва публицистӣ фароҳам овардашуда ба ҷуз усулҳои маъмули тасвирӣ, муқоисавӣ, қолабсозӣ, ҳамчунин аз методи таъвиз ё трансформатсия (ба тарзи сунъӣ тағйир додани сохтор ва таркиби наҳвии фразеологизмҳо) васеъ

истифода карда шуд. Ин метод барои муқаррар намудани қолабҳои аслии воҳидҳои фразеологӣ феълии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат менамояд.

Навгони таҳқиқот. Дар диссертатсия бори нахуст хусусиятҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи осори мансур ва фарҳангҳои фразеологӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор гирифтааст. Дар рисола инчунин воситаҳои грамматикӣ алоқаи байни таркибҳои воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат муайян гардидаанд, ки то ҳоли ҳозир хусусиятҳои типологиву муқоисавии ин навъи воҳидҳои фразеологӣ забонҳои зикршуда аз диду назари муҳаққиқон дур мондаанд.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Муайян карда шуд, ки воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дорои таснифоти сохторию семантикӣ хос мебошанд.

2. Сохтори воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва дараҷаи омӯхта шудани он дар забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқобалаи муайян карда шуд.

3. Воситаҳои алоқаи наҳвӣ байни воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар заминаи маводи амалӣ муқаррар карда шуд. Дар созмони воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардид, ки алоқаи изофӣ, ҳамроҳӣ, вобастагӣ, тартиби калима, пешояндӣ, пайвандакӣ ва артикл ҷой доранд.

4. Муайян гардид, ки кадоме аз воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар созмони воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сермаҳсуланд.

5. Ошкор карда шуд, ки воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бештар дар қолаби ибораҳои исмӣ ва зарфӣ меоянд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Хулосаҳои илмӣ бадастомада барои таҳқиқи минбаъдаи ҷанбаҳои мукамал омӯختанашудаи масъалаҳои мансуби воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таълими фанни фразеологияи забонҳои тоҷикиву англисӣ дар макотиби миёна ва олӣ мусоидат менамояд. Натиҷаи таҳқиқоти мазкур ва тавсияҳои он дар таълифи фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҳамчунин барои таҳияи китобу дастуру васоити таълимӣ доир ба воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, гузаронидани курсу семинарҳои махсус истифода шуда метавонад. Нуктаҳои муҳимтарини он ҳамчунин ба китобҳои дарсию васоити ёрирасони таълими

забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ворид гардида, як мушкили таълими забони модариро осон хоҳад кард.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Воҳидҳои фразеологӣи феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктор PhD аз рӯи ихтисоси **6D021300 – забоншиносӣ (6D021302– забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.**

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Масъалаҳои асосии дар диссертатсия таҳқиқшаванда аз ҷониби роҳбари илмӣ тарҳрезӣ шуда, муаллифи он дар мисоли маводи осори мансур ва фарҳангҳои хусусиятҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологӣи феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисиро таҳлилу баррасӣ намудааст. Дар диссертатсия ва мақолаҳои нашрнамудаи муаллиф натиҷаи асосии таҳқиқ инъикос ёфтаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мазмуни асосии диссертатсия дар суҳанронӣҳо ва маърузаҳои дар конференсияҳои сатҳи донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ хондашуда, ҳамчунин дар мақолаҳои таълифнамудаи муаллиф, ки дар маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои мухталифи илмӣ ба таъб расидаанд, инъикос гардидааст.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Таҳқиқоти мазкур натиҷаи ҷустуҷӯ ва заҳмати чандсолаи муҳаққиқ маҳсуб меёбад. Мазмуну мундариҷаи диссертатсия дар 6 таълифоти муаллиф, аз ҷумла 3 мақола дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 3 мақолаи дигар дар маҷмуаҳо ва маҷаллаҳои гуногун нашр шудаанд, инъикос гардидааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (суратҷаласаи № 7/4.2, аз 23-юми феврالی соли 2024) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод карда шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб (ҳар боб иборат аз фаслҳо), хулоса, феҳристи адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 199 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** аҳамияти мавзуи таҳқиқ асоснок гардида, дараҷаи омӯзиш, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ, манбаъҳо, навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣю амалии таҳқиқот, усулҳо, нуктаҳои барои ҳимоя пешниҳодшаванда, апробатсияи таҳқиқот, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия баррасӣ мешаванд.

Боби якуми диссертатсия «**Асосҳои назариявии омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ**» унвон дошта, аз чор фасл иборат аст.

Дар фасли якум – «Таҳқиқи фразеология ҳамчун илми мустақил», осори илми ба фразеология бахшидашуда таҳлилу баррасӣ шудааст. Ҷанбаҳои мухталифи ин қисмати забон дар осори забоншиносони хориҷиву ватанӣ, аз қабилӣ Ш.Балли [1961], Л.П.Смит [1996], А.А. Потеня [1894], И.И. Срезневский [1873], Ф.Ф. Фортунатов [1956], Шахматов А.А. [1941], Поливанов Е.Д [1931], Д.Т. Тоҷиев [1952; 1955], Н. Маъсумӣ [1959], А. Мирзоев [1947], Р. Ғаффоров [1966], Б. Камолиддинов [1967], Ҳусейнов Х. [1973], Ҳ. Мачидов [1967; 1968; 1970], эроншиносон Ю.А. Рубинчик [1981], Ф.И. Зулфиқорова, Ю.А. Рубинчик, Мансур Шокӣ ва дигарон таҳқиқ гардидааст. Фасли мазкур за зерфаслҳо иборат аст, ки дар онҳо ба масъалаҳои фразеология ҳамчун қонуниятҳои дохилизабонӣ, падидаи фразеологизм дар забони тоҷикӣ ва англисӣ, масъалаҳои баҳсноки фразеологизмҳо таваҷҷуҳ зоҳир гардид.

Дар фаслҳои дигар ба таснифи воҳидҳои фразеологӣ, феълҳои таркибӣ ҳамчун як ҷузъи фразеологизмҳои феълӣ, истилоҳоти «консепт», «феъл», ҳаракат дар забоншиносӣ таваҷҷуҳ карда шуд.

Боби дуюми диссертатсия **«Хусусиятҳои сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологии феълӣ ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** унвон дошта, се фаслро дар бар мегирад. Дар ин қисмати қор вижагиҳои таркибӣ ва навъҳои воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусиятҳои сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологии феълҳои ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таснифоти сохтори воҳидҳои фразеологии феълӣ ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда ба таври қиёс таҳлил шудааст.

Дар фасли аввали боби мазкур сухан дар бораи воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ бо феълҳои ҳаракат меравад, ки аксаран аз ҷиҳати сохтори таркибии худ хусусиятҳои муштарак доранд. Ин фразеологизмҳо ба фразеологизмҳои сода («saw») дар англисӣ ё «паридан») ва таркибӣ (таркиби феълу исм: «beat a retreat» – «шикасти як ақибнишинӣ») чудо мешаванд. Фразеологизмҳои феълӣ забони англисӣ ба идиомаҳо («break a leg»), феълҳои фразеологӣ («look after» – ғамхорӣ кардан ба касе), **коллокатсия** (ҳамнишинии таркибҳои на чандон устувори калимаҳо: «strong coffee,» «fast food,» ва «take a shower»), **зарбулмасал** (A stitch in time saves nine – *Бикуш оташи хурд пеш аз газанд, Ки гетӣ бисӯзад, чу гардад баланд*), мақол (Actions speak louder than words – дусад гуфта чун ними кирдор нест) тасниф мешавад.

Ҳамчунин фразеологизмҳои феълӣ забони англисӣ бо тағйирнопазирии луғавӣ ва грамматикӣ, идиоматикаи маъноӣ ва синтаксисӣ, баёни эҳсосӣ ва услубӣ ва хусусияти фарҳангӣ тавсиф мегарданд.

Фасли дуюми боби мазкур **«Хусусиятҳои сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологии феълҳои ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ»** унвон дорад. Дар ин қисмати диссертатсия сухан дар хусуси қолабҳои грамматикӣ алоҳидаи мансуби феълҳои «ҳаракат»

меравад, ки ба онҳо тарзҳои фоилӣ ва мафъулӣ, сиғаҳои хабарӣ ва шартӣ, феълҳои гузаранда ва монда ва ғайра хос мебошанд.

Лозим ба таъкид аст, ки объекти таҳқиқ, пеш аз ҳама, фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аст, баёни алоқаи мафҳуми мазкур ва алоқаи онро бо забон зарур мешуморем. Ҳаракат яке аз соҳа ва ё қисматҳои муҳимтарини ҳаёти инсон ва шакли мавҷудаи олами маънавии шахс ба шумор меравад. Ҳар гуна амали ҷисмоние, ки бо ҳаракат алоқаманд аст, ба маънои каме тангтар ва ё маҳдудтаре ҳамчун ҳаракат ва ё чойгузиниву чойивазкунии хулқу атвор ва ё ашёву маводро дар фазо, ё ин ки ивазшавии ҳолату макони субъекту объект дарк карда мешавад.

Агар ба хусусияти забони мафҳуми «ҳаракат» назар афканем, пеши назарамон, пеш аз ҳама, феъл, яъне масдари «рафтан» ва гунаи англисии он «go» намудор мегардад.

Аз маводи таҳқиқшуда метавон ба хулосае омад, ки микдори феълҳои, ки дар таркиби фразеологизмҳои феълии забони тоҷикӣ мавҷуданд, назар ба забони англисӣ бештар аст. Илова бар ин, дар таркиби феълҳои ҳар ду забон ҳам вандҳое мавҷуданд, ки ба феълҳои тобишҳои нави маъноӣ илова менамоянд, ба монанди феълҳои ифодакунандаи самту ҳаракати **рафтан, роҳсипор шудан, баромадан, фаромадан, гузаштан, афтидан, ҳам шудан, рост шудан** – go, come, get into, get off, pass, climb, turn on, turn off ва ғайра.

Таъкид кардан бамаврид аст, ки дар раванди таҳқиқ умумият, шабоҳат ва тафовути феълҳои ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» муайян гардид. Масалан, танҳо феъли англисии «go» дар забони тоҷикӣ ба феълҳои «рафтан», «роҳсипор шудан», «сафар кардан» ва дар баъзе ҳолатҳо ба феълҳои «даромадан» ва «баромадан» мувофиқат мекунад. Яке аз вижагиҳои фарқкунандаи феъли тоҷикии «рафтан» аз гунаи англисии он «go» дар он зоҳир мешавад, ки бо ҳамроҳ кардани пешоянду зарфҳои мухталиф ба феъли «go», он ба худ тобиши нави маъноӣ касб мекунад, ба монанди: «баромадан» – «go out», «рафтан» – «go away», «гузаштан» – «go through», «омадан» – «go over», «боло баромадан, ба сӯйи боло равона шудан» – «go up», «поён шудан, ба сӯйи поён фууромадан» – «go off» ва монанди инҳо, ки дар мисоли ВФФ пурра бозтоб мегарданд.

Дар рисола феълҳои дигари ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» муфасссал таҳлил шудаанд.

Дар таснифи воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи ҳаракати забони тоҷикӣ мо ба назару андешаҳои забоншиносони маъруфи рус А.В. Кунин¹, Е.Ф. Арсентева таъя намуда, воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи ҳаракатро аз нигоҳи сохтор ба қолабҳои зерин гурӯҳбандӣ намудем: воҳидҳои фразеологӣ феълии ташреҳӣ (ВФФТ)² ва воҳидҳои

¹ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учебное пособие. – М.: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

² ВФФТ – воҳидҳои фразеологӣ феълии ташреҳӣ

фразеологии феълии ғайриташреҳӣ (ВФФГ)³ (дар така ба гурӯҳбандии А.В. Кунин).

ВФФТ-и забони тоҷикӣ ба қолабҳои **ВФФ-и дучуза** (3 қолаб: по мондан, по кашидан), **ВФФ-и сечуза** (4 қолаб: пой сӯхта давидан, аз осмон афтидан), **ВФФ-и чорчуза** (4 қолаб: бо нӯги даст кор кардан, нони касе равғанӣ (равғанӣ) шудан), **ВФФ-и панҷчуза** (3 қолаб: кафшро монда патакро пӯшида (гирифта) давидан, сари калобаи чизеро гум кардан) тасниф карда шуданд.

ВФФ-и ифодакунандаи ҳаракат дар забони англисӣ дорои чунин қолабҳоианд: **ВФФ-и сечуза** (*Go beyond a joke* – аз ҳад гузаронидан), **ВФФ-и чорчуза** (*go like a bomb* – *тез ҳаракат кардан*, *walk like a Virginia fence* (verb+like+noun+noun) – дар пой худ ноустувор будан), **ВФФ-и панҷчуза** (*go like a shot from a gun* – ба мисли тири таппонча тез ҳаракат кардан), **ВФФ-и шашчуза** (*go out like a candle in a snuff* – ба мисли шамъ сӯхтан).

Хулоса, таҳлили вижагиҳои соҳти грамматикӣ воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ бо феълҳои ифодакунандаи «ҳаракат» чанд шабоҳат ва тафовути байни ин ду забонро ошкор мекунад.

Фасли сеюми боби дуюм ба таҳлили муқоисавӣ таснифоти соҳтори воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда бахшида шудааст. Дар таснифоти соҳтори воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи ҳаракати забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусиятҳои фарқкунанда ва умумӣ ба назар мерасад. Чи тавре ки дар зерфаслҳои қаблӣ зикр кардем, дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва забони англисӣ феъл чузӣ асосӣ ва меҳварӣ ба шумор меравад. Роҷеъ ба ҷойгоҳи феъл дар таркиби ВФФ ҳаминро метавон қайд намуд, ки он дар фразеологизмҳои тоҷикӣ ҳамеша дар охири воҳидҳои фразеологии феълӣ меистад. Дар забони англисӣ феъл ҳамеша дар аввали воҳидҳои фразеологии феълӣ ҷой дорад.

Агар дар забони тоҷикӣ қолаби N+Prep+Verb сермаҳсул бошад, пас, дар забони англисӣ қолаби V+Prep+N сермаҳсул аст. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи соҳтори воҳидҳои фразеологии феълӣ дар забонҳои муқоисашаванда он аст, ки дар забони тоҷикӣ шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасанд, ки ба воситаи қолаби «Adverb+verb» сохта шудаанд.

Дар забони англисӣ бештар воҳидҳои фразеологие, ки дар таркиби худ зарф ва дигар ҳиссаҳои нутқ доранд, чун қолаби V+adverb+prep+N маъмултар аст. Як нуктаро бояд тазаккур дод, ки дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ бо қолаби «V+N» дар қиёс бо забони тоҷикӣ хеле сермаҳсул аст.

Соҳтори таркибии воҳиди фразеологии феълии ифодакунандаи «ҳаракат» гуногун буда, унсурҳои асосии зерин: феъл (сарро гум кардан), исм (аз об хушк баромадан), сифат (мачнунвор ошиқ шудан), зарф ((зуд) ба

³ ВФФТ – воҳидҳои фразеологии феълии ғайриташреҳӣ

по хестан), пешоянду пайвандакхоро (ба лаб кулӯх молидан, лому мим нагуфтан) дар бар мегирад.

Фразеологизмҳои феълӣ дар забони англисӣ низ сохтори гуногун доранд. Чунончи, баъзе аз онҳо: а) феъл+исм (kick the bucket – мурдан // аз олам рафтан); б) феъл+пешоянд (look forward to – бесаброна интизор шудан // кӯки чашмони касе канда шудан); в) феъл+сифат (go bananas – ҳолати хуб надоштан); г) феъл+сифат (run wild – идоранашаванда будан).

Маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ аксар вақт норавшан бошанд ҳам, пас аз таҳлили сохтори таркибии онҳо муносибати семантикии байни калимаҳои муайян кардан мумкин аст.

Умуман, воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ибораҳои махсуси маҷозӣ буда, аз якҷанд чузъ иборат мебошанд, ки маъноӣ ассотсиативӣ худро доранд.

Боби сеюми диссертатсия «**Хусусиятҳои луғавию-маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» номгузорӣ шуда, се фасро дар бар мегирад.

Фасли якуми боби мазкур «Гурӯҳҳои семантикии воҳидҳои фразеологӣ» унвон дошта, дар ин бахш воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забони тоҷикӣ вобаста ба хусусиятҳои луғавию маъноӣ ба таври зайл дастабандӣ шудаанд:

А. ВФФ бо маъноӣ «тез ба ҷои дигар гузаштан, ҷой иваз кардан, дар маҳалли дигар ҷой гирифтани тағйироти макон кардан; тез гузаштан, кӯчидан»: Мурданивор тарсида гурехтан: Муҳиддин, ту писари калони дарсхон мебошӣ, ба ту айб аст, ки мурданивор тарсида гурезӣ [Ёддоштҳо 19]. Қадами худро тезтар кардан: Тӯда бо шунидани ин фармон қадами худро тезтар карда рафтан гирифт [Ёддоштҳо 355]. Мурғи посӯхта барин давидан // гаштан: «1. Ӯ мурғи посӯхта барин мегашт, лекин аз тарси «ба ногоҳ дида намонад» дигар ба тиреза наздикӣ намекард (Р. Ҷалил «Одамони ҷовид», қ.П. 2).

Ин даста 16 гурӯҳи маъноӣ дар бар мегирад: **1. Воҳидҳои фразеологӣ, ки маъноӣ «зуд ҳаракат кардан»-ро доранд** (6 адад): «шитоб кардан / харгурез кардан / кафширо монда патакро пӯшида (гирифта) гурехтан», «шитобон бо суръати баланд», «бо суръати тамоми давидан / бо ҳавли ҷон давидан», ки ба ифодаи образнок хос аст;

2. Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноӣ «аз паси касе рафтан» (2 адад): «мисли соя рафтан», «дар пошнаи касе нишастан». Воҳидҳои фразеологӣ гурӯҳҳои мазкур, илова бар раванди мушаккии ҳаракат, фасоҳати баланди маъноӣ низ соҳибанд.

Гурӯҳҳои зерин ба периферияи (ҳошияи) майдони номинативии ҳаракатҳо мансубанд. Баъзе гурӯҳҳои воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи маъноӣ шабеҳ паҳлу ба паҳлу ҷойгиранд: гурӯҳҳои 6 ва 7; ё маъноӣ бевоситаи муқобил, ки як соҳаро инъикос мекунанд: гурӯҳҳои 3 ва 4.

3. Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноҳои «ноком шудан», «ичро кардани коре, ки ба нокомӣ меанҷомад», «ба бадӣ тағйир ёфтан» (16 воҳид): «Качу килеб кардан», ду даст дар бинӣ холи баргаштан.

Гурӯҳи 4 воҳидҳои фразеологӣ бо маъноҳои «муваффақ шудан», «муваффақ будан», «бомуваффақият гузаштан», «бехтар шудан» (11 адад): «рӯ ба бехбудӣ овардан», «нони касе равшанин шудан» – «фаровон зиндагӣ кардан»; корди касе болои равшан будан – серу пур зиндагонӣ кардан; «ба зинаҳои баланд баромадан» – «соҳиби мансабу иззат шудан» ва ғ.

Дарки васеи гурӯҳи панҷумро метавон аз воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба маънои «мурдан» (13 адад): «ба дунёи абадӣ рафтан», «аз ғаму ғуссаи дунё халос шудан», «ба мурдаҳои садсола (гузаштагон) баробар шудан», «чашм пӯшидан», «чон додан», «чон ба чонофарин супурдан», «бандагии Худоро ба чо овардан», «чон ба Ҳақ таслим кардан», «аз дунё гузаштан», «аз олам рафтан», «аз дорулфано ба дорулбако реҳлат кардан», «ба асфалассофилин рафтан». Дар гурӯҳи мазкур воҳидҳои фразеологӣ низ ҳастанд, ки ба услуби гуфтугӯӣ марбут гардида, тасвири чараёни дафнро ифода мекунанд, ба монанди: «ба зерӣ хок рафтан» ё «ба хок супурдан» ва ғ.

Гурӯҳи 6. Воҳидҳои фразеологӣ бо маънои умумии «итоат, ҳақирӣ, хорию зорӣ» (11 воҳид): «гардан додан» – розӣ шудан; итоат кардан, «дар назди касе сар хам кардан» – «фармонбардорӣ кардан, итоат кардан»; «ба пеши пойи (касе) афтодан» – «ҳақирона чизе талаб кардан»; «бо сари хам омадан» – «гуноҳро эътироф карда, бахшиш пурсидан.»

Гурӯҳи 7. Воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «амал кардан / зиндагӣ кардан, риоя кардани шарт» (3 адад): «ба роҳи рост (медонистагӣ) рафтан».

Гурӯҳи 9 воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «таваккал кардан» (7 адад): «худро ба оташ андохтан»; «ба таги дор рафтан»; рафтан ба чое, ки бадӣ ва хатарро ифода мекунад: «ба даҳони аждаҳо рафтан» ва ғ.

10. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ бо маънои «фаъолияти зеҳнӣ» (4 адад) низ ҷолиби диққат аст: «ба ҳаёлот фуру рафтан», «аз сар берун шудан»; «ба сар (ҳаёл // хотир) омадан», «аз сар набаромадан» ва ғ.

Гурӯҳи 14. Воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «пайрави касе шудан», «ба ақидаи касе пойбанд будан» (3 адад): «рафтан / шино кардан ба пайроҳаи киштӣ» – «дар зерӣ таъсири касе (чизе) будан, ба ақидаи каси дигар пойбанд будан»; дар паси шахсе, ки дар пеш қадам мезад: «бо роҳи касе рафтан» – «дар ҳама гуна корҳо пайрав будан», «аз пайи касе рафтан» ва «бо роҳи касе рафтан».

Тасвирҳои равшани ҳаракат инчунин дар гурӯҳи **16, яъне воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «такаббур кардан»** (3 адад), ки ба услуби гуфтугӯӣ мансубанд, қарор доранд: «аз осмони ҳафтум нигоҳ кардан ба дигарон» – эҳтимолан тасвири парандае мисли уқобу қарғас ..., ки дунёро зерӣ пойи аспҳои худ (пойи худ) мебинанд.

Воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи ин ё он маъно бо ягон гурӯҳи аз ҷиҳати маъно наздиктар вобаста карда шудаанд. Қисми боқимондаи воҳидҳои фразеологӣ ба ҳеҷ кадоме аз гурӯҳҳо вобаста карда нашудаанд. Масалан: «кучое ки хоҳӣ, рав!; чор тарфат қибла» бо маънои «пурра дар ихтиёри худ будан; кори дилхоҳ кардан» қисман бо безътиной ба меъёрҳо алоқаманд аст (гурӯҳи 8, сах. 128).

Баъзе воҳидҳои фразеологӣ, ки ба ягон гурӯҳи маъноӣ мансуб нестанд, ба ядроии майдони номинативии мафҳуми ҳаракат дохил мешаванд ва дар маъноӣ аслии ҳаракат истифода мешаванд, ки бо мурури замон бо аломатҳои иловагӣ мураккаб шудаанд, масалан, «ба ҳар чое, ки пеш ояд, рафтани», «ба ин тарафу он тараф рафтани», «ба шикам роҳ рафтани», яъне ҳолати мастии шадид будан аст, ки ба маъноӣ аслии «ба шикам ҳазида роҳ рафтани» мебошад (ниг. замима, сах. 131-132).

Б. Гурӯҳҳои семантикии воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ. Ҳаракат яке аз мафҳумҳои асосии ҷаҳонбинии инсон ба шумор рафта, дар робита бо ҳаракат, рафтор ва дарки ҳаёти инсон сурат мегирад. Таҳлили маъноии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ имкон дод, ки онҳоро ба 24 гурӯҳ тақсим намоем.

1. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ бо маъноӣ «зуд ҳаракат кардан» (6 адад): **go like a bomb** *..I'll help you. It ain't so bad. She'll go like a bomb.* (A. Sillitoe, 'A Start in Life', part II) — ... Ман ба ту ёрӣ медиҳам. Ин он қадар мушкил нест. Вай мисли тир меравад.

2. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ бо маъноҳои «ноком шудан», «тағйир ёфтани ба бадӣ», «ба ҳолати ноумедӣ дучор шудан» (21 адад): «come / run to the end of one's rope» - «ба ҳолати ноумедӣ дучор шудан; «fall / walk in to a trap» – «ба дом афтодан, фиреб хӯрдани», «go away empty – дасти холи рафтани».

Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноӣ «муваффақ шудани», «муваффақият доштани», «бомуваффақият гузаштани» (16 адад): «go away with the garland» – «баланд бардоштани парчам, ғалаба ба даст овардани», гӯё бо гулчанбар рафтани - рамзи пирӯзӣ; «go off like hot cakes» – «савдои хуб доштани» ба монанди пирожни гарм, ки ба он талабот калон аст.

Дигар маъно, ки бо мафҳуми «ҳаракат» алоқаманд аст, ВФФ-и «дур шудани шахс аз ҳаёт» мебошад, ки дар гурӯҳи **4. Воҳидҳои фразеологӣ бо мафҳуми «мурдани»** дорад (20 адад): «come to an untimely end», «go out like a candle in a snuff» – марги нобаҳангом, дарҳол фавтидани, айнан. (мисли шамъ хомӯш шудани) инъикос шудааст.

Гурӯҳҳои маъноӣ боқимонда миқдори нисбатан ками воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат»-ро айният мебахшад, ки аз миёни онҳо

5. Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноӣ «ба мушкилот дучор шудани», «мавриди санчида қарор гирифтани» (8 адад): **come to a standstill** истодани; аз ҳаракат бозистодани *Presently he came to a standstill, with his hands deep*

plunged into his pockets and his shoulders hunched. (G. Galsworthy, 'The White Monkey', part I, ch. VIII). — Ногоҳ Майкл таваккуф кард, дастонашро ба чайбҳояш андохт ва шонаҳояшро боло бардошт.

Маъноии воҳидҳои фразеологии гурӯҳи панҷум то андозае бо гурӯҳи **6. воҳидҳои фразеологӣ бо маъноии «кӯшиш кардан, саъй намудан, кореро ҳамаҷониба анҷом додан»** (7 воҳид) монанд аст. Маъноии «саъю кӯшишу талош», махсусан дар воҳидҳои фразеологии «go above and beyond duty», «go all out», go out of one's way (go out of one's (ë the) way) ва ғайра бисёр равшан ифода меёбанд.

Бозтоби мафҳуми ҳаракат, ки асоси воҳидҳои гурӯҳи **7-уми воҳидҳои фразеологии феълӣ бо маъноҳои «ақли худро гум кардан», «ачоиб рафтор кардан»**-ро (6 адад) ифода мекунад, бо маъноии «аз хатти роҳи оҳан баромадан» алоқаманд аст. «go off the rails»; бо маъноии аслии «аз ақл берун шудан»: «go out of one's mind (go out of (ë lose) one's mind); аз ақл бегона шудан, ақро аз даст додан, чинӣ шудан.

9. Воҳидҳои фразеологии феълӣ бо маъноии «сарфи назар кардани меъёрҳо, асосҳои гуногун (ахлоқӣ ва ғ.), андешаҳои дигарон», «дур рафтан» (6 адад): «wander from the track» бо маъноии «ба гумроҳӣ афтодан, ба тарзи ҳаёти носолим шуруъ кардан», «depart from life (depart from (ë this) life) ин дунёи бебақоро (фониро) тарк кардан.

Ҳамин тавр, гурӯҳи **10-уми воҳидҳои фразеологии феълӣ бо маъноии «беинсофона рафтор кардан», «вонамуд кардан»** (2 адад)-ро метавон ҳолати махсуси гурӯҳи нухум ҳисобид, зеро дар маъноии воҳидҳои фразеологӣ бо маъноии нишон додани беъътиноӣ ба асосҳои ахлоқӣ ба назар мерасад: «run with the hare and hunt with the hounds» – «ду рӯ доштан // дурӯя будан», яъне *айна*: «бо харгӯш давида ва бо сағҳо шикор кардан».

Дараҷаи сермаъноии мафҳуми ҳаракат инчунин дар маъноҳои зоҳир мешавад, ки дар асоси гурӯҳи **11 – воҳидҳои фразеологӣ бо маъноии «таваккал кардан»** (5 адад) бозтоб гардидаанд: «fly in to the face of danger»; бо ҳаракат дар болои шоҳае, ки метавонад шиканад: «go out on a limb»; бо эҳтиёт ба болои пӯчоқи тухми мурғ роҳ гаштан: «walk on egg-shell». Мафҳуми ҳаракат инчунин дар воҳидҳои фразеологии феълӣ гурӯҳи 15 пешниҳод карда шудаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ бо маъноии «дар ҳолати хуб / бад будан» (3 адад). Хушбахтӣ ва шодиро бо сайругашт дар шуои офтоб баробар мекунад: «Walk on sunshine»; бад шудани ҳолатро бо парвози ҳавопаймо дар авҷи осмон муқоиса мекунад: «go into a nosedive; (go into a nose dive (или tailspin)) 1) ноком шудан, шикаст; ≈ аз саф берун шудан [дармондан, дар ҳолати ноумедӣ қарор доштан] *The team went into a tailspin after their captain was hurt, and they were badly beaten.* (DAI) — Пас аз он ки капитани дастаи мо чароҳат бардошт, бозингарон руҳафтада гаштанд ва даста шикасти сахт хӯрд. 2) руҳафтада шудан, маъюсӣ. *The man went into a tailspin after his wife died and he never got over it.* (DAI) — Баъди марги занаш ӯ бисёр маъюс

гардида буд ва то муддатҳо ба худ наомад. Go in to a nosedive». Ҳолати махсуси ин гурӯҳ дар воҳидҳои фразеологӣ феълии гурӯҳи 17, ки воҳидҳои фразеологӣ бо маънои «аланга гирифтани», «занҷирро канда кардан» (4 адад), ки дар он хашм метавонад бо гузаштан аз ҳад(-ди идоранашаванда) алоқаманд бошад, таҷассум ёфтааст, яъне, бо ҳаракати берун аз чорчӯба, берун аз сабри инсон: «go through the roof»; ва инчунин бо тасвири касе, ки «гулӯи рақибро ба даст мегирад»: «fly at smb's throat».

Умуман, дар таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ва тоҷикӣ, ки мафҳуми ҳаракатро ифода мекунанд, чанд хусусияти умумӣ мавҷуд аст. Дар ҳар ду забон, тавре ки аз мисолҳои зикршуда аён гардид, воҳидҳои фразеологӣ мавҷуданд, ки муодили якдигаранд («swim down the stream (tide)» and «go with the flow»). Таҳлили омории гузаронидашуда нишон дод, ки шумораи эквивалентҳои воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 25 ҷуфтро ташкил мекунанд.

Фасли дуюми боби мазкур «Падидаи маҷозшавии воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда» унвон дошта, дар он мафҳуми маҷоз, нуқтаи назари файласуфону (Арасту) муҳаққиқон (Шамс Қайси Розӣ, М. Саломиён, Ҳ. Маҷидов, В.П. Москвин, Е.Ю. Мягкова ва диг.) ба он, навҳои маҷоз вобаста ба мафҳуми «ҳаракат» ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст.

Маҷоз дар маркази бисёр воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи амал ё ҳодиса меистад. Азбаски мавзӯи таҳлил мафҳуми ҳаракат аст, ки бо воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ифода меёбад, дар фасли қолабҳои мазкур метафора, ки дар асоси воҳидҳои фразеологӣ англисӣ мебошанд, таъкид карда мешавад. Мо намудҳои анъанавии маҷозҳои концептуалӣ (асосӣ)-ро тибқи таълимоти Ҷ. Лакофф ва М. Ҷонсон ҷудо намекунем (нигаред ба фасли 1.4), дар ин бахш танҳо чанд мисоли марбути маҷоз баррасӣ карда шудааст. Қолабҳои интиҳобкардаи мо хусусиятҳои маъноии ҳаракатро тавсиф мекунанд ва дар маҷмуъ 8 гурӯҳи ҷунин маҷозро ташкил медиҳанд.

Инчунин бояд қайд кард, ки мафҳуми ҳаракат, ки дар рисола баррасӣ мегардад, ба як ҷузъи мафҳуми ҳаракат муттаҳид карда шуда, гунаҳои гуногуни ҳаракатро дар фазо баён мекунанд. Инҳо метавонанд мафҳумҳои **ҳаракат-сафар, ҳаракат-рафтани, ҳаракат-фуруд омадан, ҳаракат-давидан** ва ғ. ифода намоянд. Дар диссертатсия гурӯҳҳои зерини маҷозро дар фразеологизмҳои англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтанд: **ҳаракат ба ягон ҷо (54 адад):** «go to blazes» – «ба ҷаҳаннам рафтани», **ҳаракат бо ҳар роҳ (38 адад):** «go up in smoke» – «парвоз кардани», **ҳаракат аз ҷое (22 адад):** «go out of this world» – «тарки ҳаёт/тарки олам», **ҳаракат дар ҳама ҷо (14 адад):** «walk the plank» – «аз қор ронда (ихроҷ) шудани», **ҳаракат дар паси / пеши / бо касе / чизе (8 адад):** «run before one's horse to market» – «пеш аз асп ба бозор расидани», **ҳаракат ба воситаи чизе (8 адад):** «go through fire and water» – «аз миёни оташу об гузаштани», **гузариши чизе (4 адад):** «go one's death» – «ҳама қори имконпазирро кардани», **ҳаракат аз ҷое ба ҷойи дигар»**

(2 адад): «jump out of the frying pan into the fire» —»дар ҳолати бад қарор доштан».

Воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи «ҳаракат» дар забони тоҷикӣ низ бо роҳи маҷоз ташаккул ёфтаанд. Дар натиҷаи таҳлили маводи амалӣ 8 гурӯҳ муайян карда шуд, ки дар ҳар кадоми онҳо хусусиятҳои ҳаракат таъкид карда мешаванд: **ҳаракат ба ҷое (55 адад):** «аз дорулбақо ба дорулфано рафтани», **ҳаракат бо ҳар роҳ (49 адад):** «ба асп савор шудани», **ҳаракат аз ҷое (13 адад):** «аз тухм баромадан», **ҳаракат дар ягон ҷо (13 адад):** «дар лаби ҷарӣ будани», **ҳаракат дар паси / пеши / бо касе / ҷизе (5 адад):** **ҳаракат аз ҷое ба ҷои дигар (2 адад):** «аз осмон ба замин фууромадан», **ҳаракат ба воситаи ҷизе (2 адад):** «бар хари ланг савори гаштани», **ноил шудани ба ҷизе (тавассути ҳаракат)» (2 адад):** «ба дил қора қардани».

Таҳлили муқоисавии маводи ҳар ду забон нишон дод, ки фразеологизмҳои ифодакунандаи ҳаракат дар онҳо баъзан муштарак, дар аксари мавридҳои дигар фарқкунандаанд, ки ин ба табиати ин забонҳо, ҳаёти иҷтимоии соҳибзабонон иртибот дорад.

Фасли сеюми боби сеюм – «Мафҳуми ҳаракат дар воҳидҳои фразеологии феълии дар тасвири забонҳои олам», ба мавқеи масъалаи баррасишаванда дар тасвири забонҳои олам бахшида шудааст. Ҷузъҳои ҳаракати тасвири фразеологии ҷаҳон, дар навбати худ, як қисми консепсияи соҳаи ҳаракат буда, дар шуури инсон инъикос ёфтааст ва дорои гуногунии ғояҳо ва донишҳои инсонӣ дар бораи намудҳои гуногуни ҳаракат мебошад ва танҳо қисман унсурҳои онро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногуни воқеиятро бо мафҳуми ҳаракат алоқаманд менамоянд. Воҳидҳои фразеологии гуногуни ифодакунандаи ҳаракат назари шахсро ба ҷаҳон инъикос мекунанд. Маҷозҳои, ки дар асоси воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи ҳаракат сохта шудаанд, имкон медиҳанд, ки муқаддасоти арзишҳои мардумӣ дарк гардида, то андозае таърих, анъана ва урфу одати он шинохта шаванд. Воҳидҳои фразеологӣ метавонанд тасаввуротро дар бораи ҳаёти наслҳои гузашта, дар бораи уруфу одат ва анъанаҳо, дар бораи воқеиятҳои халқи тоҷик, ки ин дар мисолҳои воҳидҳои фразеологии «бар бод рафтани», «ду даст ба бинӣ рафтани (омадан)», «нахӯди пеши қошук шудани», «аз пушти пули қалон давидани» ва ғайра инъикос намоянд.

Аксар вақт, тавре ки зикр гардида буд, мафҳумҳои ҳаракатро воҳидҳои фразеологии англисӣ бо маънои «мурдани», ки на танҳо ба тасвири ҳаракат аз ҷое ба ҷое асос ёфтаниш мумкин аст, масалан, ба ҷаҳони беҳтар рафтани, ки тавассути ҳаракат ба боло тавсиф қардани мумкин аст, яъне, бо ёрии маҷози ориентирӣ (яке аз навъҳои маҷози самту сӯй) - «go to heaven» (мафҳуми ҳаракат-боло рафтани), балки, метавонад тасвири ҳаракат аз ҷое – «depart from this life» (мафҳуми ҳаракат-рафтани), мафҳумҳои абстрактии марбут ба ноқомӣ, муваффақият, таваққал, девонагӣ: «fall / walk into a trap» – «ба дом

афтодан, фирефта шудан» (мафҳуми ҳаракат-афтидан / гирифтор шудан); «Go down the tube (s)» – «ба замин задан» (мафҳуми ҳаракат-афтидан / коҳиш), «go on wheels» – «бомуваффақият гузаштан» (мафҳуми ҳаракат-гузаштан), фразеологизмҳое, ки ба мавзуи баҳр дахл доранд: «go on the rocks» – «ба нокомӣ рӯбарӯ шудан» (мафҳуми ҳаракат-бархӯрд), «ride out the storm» – «бартараф кардани мушкилот, ба санҷиш бомуваффақият тоб овардан» (мафҳуми ҳаракат-гузаштан / рафъ кардан), «go Titanic» (мафҳуми ҳаракат-бархӯрд), тасвирҳои афсонаҳои англисӣ : «go down the rabbit hole» – «дар ҳолати аҷиб, мураккаб, печида афтодан» (мафҳуми ҳаракат афтидан / суқут) (дар воҳиди фразеологӣ ба афсонаи Люис Кэрролл «Саргузашти Алиса дар Кишвари аҷоибот») ва ғ.

Ҳамин тавр, метавон ба хулосае омад, ки ки англисзабонон мафҳуми ҳаракатро ба соҳаҳои гуногуни ҳаёт рабт медиҳанд. Мафҳумҳои гуногуни ҳаракатро воҳидҳои фразеологӣ англисӣ, ки ба тасвири ашӯ, падидаҳо, мавҷудоти зинда ва ғайра асос ёфтаанд, ки ба таври комил инъикоскунандаи ин ё он баҳши воқеияти маънодор аз назари ҳаракат дар зеҳни ҷомеаи забонӣ аст ва имкони дарки амиқтари вижаҳои тафаккури англисзабонон фарҳанг, арзишҳо, анъанаҳо, омӯхтани баъзе далелҳои таърихӣ нишон дода мешавад.

Ҳар як боби рисола бо натиҷаҳои бадастовардаи муаллиф ҷамъбаст гардидааст.

Таҳқиқу таҳлил ва баррасии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ, хусусан таҳқиқи муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ феълии ифодакунандаи «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, барои ифшои хусусиятҳои зиёди алҳол барои забоншиносӣ ниҳонмонда ва барои таъйини ташаккули таҳаввули забон мусоидат намуда, самтҳои инкишофи минбаъдаи онро мушаххас менамояд. Ҳаракат яке аз шаклҳои муҳимтарини вучуди ҳастӣ мебошад ва ҳама гуна амал ба ин ё он сурат марбут ба он аст. Таҳқиқи мафҳумҳои ҳаракати бо фразеологизмҳо ифодаёфта дар асоси баррасии феълҳои ҳаракат, ки ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ва тоҷикӣ дохил мешаванд, таҳлил ва муқоисаи таснифоти сохтори воҳидҳои фразеологӣ бо феълҳои ҳаракат, гурӯҳҳои семантикии воҳидҳои фразеологӣ аслӣ, қолабҳои маҷозӣ, ки дар заминаи мафҳумҳои айнии ҳаракати воҳидҳои фразеологӣ ду забон қарор доранд, инчунин, пажӯҳиши мафҳумҳои ҳаракати ташкилкунандаи ҷузъҳои тасвири фразеологӣ ҷаҳон, ки бо воҳидҳои фразеологӣ англисӣ ва тоҷикӣ ифода ёфтаанд, муқоисаи ҷузъҳои зикршудаи тасвири фразеологӣ ҷаҳон, ки мафҳумҳои ҳаракатро баён мекунанд ва муайян намудани умумияту тафовутҳо дар онҳо имкон дод, ки хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1. Таҳлили маъно ва шакли дохилии воҳидҳои сатҳи лексико-фразеологӣ, ки дар баробари дигар воситаҳои забон майдони номинативии мафҳум, аз ҷумла асос ва ҳошияро ташкил мекунанд, имкон медиҳад, ки тамоюли арзишҳои мардумӣ дарк карда шавад, зеро бо омӯхтани мафҳумҳои фразеологӣ, бахусус мафҳумҳои ҳаракат метавон ба арзишҳои миллӣ ва фарҳангии ҷомеа дастрасӣ пайдо кард [6-М].

2. Дар байни воҳидҳои фразеологии англисӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро объективӣ мекунанд, феъли маъмултарини ҳаракат феъли «go» мебошад, ки дар ҳар маврид ба як қатор феълҳои тоҷикӣ, аз ҷумла феъли «рафтани» ва «гаштани» мувофиқ аст [2-М].

3. Қисмати асосии воҳидҳои фразеологии феълӣ дар ҳарду забон ба ҳошияҳои майдони мафҳумҳои ҳаракат тааллуқ дошта, ҷанбаҳои мухталифи воқеиятро, ки бо марг, нокомӣ, муваффақият, озмоиш, хатар ва ғайра алоқаманданд, инъикос мекунанд [2-М].

4. Гурӯҳи бештари воҳидҳои фразеологӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ифода мекунанд, гурӯҳе мебошад, ки маъноӣ «нокомӣ, шикаст», «тағйири ҳолат ба бадтар» аст [2-М].

5. Мақоми баъдиро ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ аз рӯйи шумораи воҳидҳои фразеологие, ки мафҳумҳои ҳаракатро ифода менамоянд, гурӯҳе ишғол мекунад, ки маъноӣ «мурдан» ва дар ҷои сеюм ба маъноӣ «комёбӣ, муваффақ шудан» далolat мекунад [4-М].

6. Дар ҳар ду забон мо ба воҳидҳои фразеологии феълии сермаъно ё ба иборати дигар киноягӣ дучор гардидем, ки онҳоро ба якҷанд гурӯҳи маъноӣ нисбат додан мумкин аст (масалан, «go west», «несту нобуд шудан» ва ғайра) [3-М].

7. Аз байни воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро объективӣ мегардонанд, муодилҳои фразеологии байнизабонӣ ҷудо карда шудаанд, ки аз шабоҳатҳои хоси дарки ҷаҳон дар истилоҳҳои ҳаракати гӯяндагонӣ ҳардузабон шаҳодат медиҳанд [1-М].

8. Дар таркиби воҳидҳои фразеологии англисӣ ва тоҷикӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро ифода мекунанд, шумораи зиёди феълҳои хеле гуногуни ҳаракат шомил мешаванд. Ҳар кадом аз феъли як забон дар забони дигар як ё якҷанд мувофиқатдоранд [1-М].

9. Феълҳои забони тоҷикӣ гуногунрангии бештар доранд, ки ба маъноӣ феъл таъсир мерасонанд: ҷузъҳои феълии аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздик; шаклҳои монда ва гузарандаи феълҳои тоҷикӣ ва монанди инҳо [3-М].

10. Воҳидҳои фразеологии феълии англисӣ ва тоҷикӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро объективӣ ифода мекунанд, бо навъҳои гуногуни сохторӣ ифода карда мешаванд. Ҷузъҳои, ки дар ҳарду забон ин сохторҳоро ташкил медиҳанд, ҳамсон нестанд (исмҳо, сифатҳо, ҷонишинҳо, зарфҳо, пешояндҳо ва ғ.) [5-М].

11. Воҳидҳои фразеологии феълӣ, ки асосан бо тобишҳои маъноии маҷозӣ асос ёфтаанд, аз рӯйи сохтор, ки бо ҷузъҳои гуногун фарқ мекунанд, аз ҷиҳати назари семантика ба муқоисавӣ ва ғайримуқоисавӣ ҷудо мешаванд [6-М].

12. Дар ҳар дузабон шумораи воҳидҳои фразеологии ғайримуқоисавӣ феълӣ, ки мафҳумҳои ҳаракатро ифода мекунанд, аз шумораи воҳидҳои фразеологии муқоисавӣ ҷанбаи маротиба зиёд аст. Дар байни воҳидҳои фразеологии ғайримуқоисавӣ англисӣ ва тоҷикӣ, ки мафҳумҳои ҳаракати воҳидҳои фразеологиро объективӣ мегардонанд, дар навбати худ сохтори маъмултарини онҳо сохтори «v+prep+n» ва сохтори шабеҳи «исм+феъл» мебошанд [6-М].

13. Аломатҳои семантикӣ-грамматикии феъл, ба монанди гузаранда, монда, тарзи мафъул, ки аломати грамматикии феълро ифода мекунанд, сохтори воҳидҳои фразеологӣ, алоқаи тобеи синтаксисӣ ва дигар аломатҳои шаклӣ-грамматикӣ, ки барои таъсиси сохтори фразеологизми феълӣ зарурат дорад, муайян менамоянд. Аз ин рӯ дар созмони сохтори семантикӣ-синтаксисии воҳидҳои фразеологӣ феълӣ, ки ба алоқаи тобеъ асос ёфтааст, нақши муодилнокии феъл бузург аст [4-М].

14. Муодилҳо пайдоиши муштарак доранд ва дар аксари ҳолатҳо ба ҳамон як манбаъ бармегарданд [1-М; 2-М; 3-М; 4-М; 5-М; 6-М].

15. Мавҷудияти муодилҳои фразеологӣ байнизабонӣ дарки якхелаи ашё ва падидаҳои якхела аз ҷониби одамон ва образҳои ҳаракатро нишон медиҳанд: «go through fire and water» ва «ба обу оташ рафтан», fall / walk in to a trap ва «ба дом (шаст) афтодан» [4-М].

16. Фразеологизмҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ташаккули ҷузъҳои тасвири фразеологӣ ҷаҳон иштирок мекунанд [1-М; 2-М; 3-М; 4-М; 5-М; 6-М].

17. Воситаҳои фразеологӣ ифодакунандаи мафҳумҳои ҳаракат дар ҳарду забон, ҳамон гуна ки маълум шуд, хусусияти антропосентрии (мардуммеҳварӣ) аксаран возеҳ доранд, ки инро воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ ва инчунин, ҳомили номҳои ҳайвонот (ҷамъиятҳои забонӣ ҳаракати ҳайвонотро бо паҳлуҳои ҳаёти худ муқоиса мекунанд) ва ашёе, ки бо дасти инсон сохта шудаанд, дар бар мегиранд [1-М; 2-М; 4-М; 5-М].

Умуман, дар рисола то андозаи дастрасии имконот дар бораи воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ сухан меравад. Инчунин, дар рисола хусусияти сохторӣ, грамматикӣ, маъноӣ, зухуроти маҷозӣ, киноягӣ, сермаъноӣ ва умумияту тафовутҳо, ки маҳсули маҷозӣ ва ё кӯчидани маъно ба шумор мераванд, дар мисоли воҳидҳои фразеологӣ феълӣ ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди баҳсбаррасӣ қарор гирифтааст.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Натиҷаи таҳлилу хулосабарориҳои таҳқиқот минбаъд дар омӯзиш ва ҳаллу фасли масъалаҳои фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин пажӯҳиши масъалаҳои типологияи муқоисавии гурӯҳи забонҳои эрониву англисӣ кумак хоҳад намуд.

2. Фразеологизмҳои феълӣ ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» метавонад, захираи феълҳои забони тоҷикӣро пурра намояд, зеро миқдори ин гурӯҳи лексикӣ грамматикӣ дар ин забон маҳдуд аст.

3. Маводи амалии диссертатсияро дар таҳияи фарҳангҳои дузабонаи тоҷикӣ ва англисӣ ба кор бурдан мумкин аст.

4. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияву навишти дастурҳои таълимӣ, рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши муқоисавии низоми фразеологизмҳо метавонад мавриди истифода қарор гирад.

5. Натиҷаҳо ва нуктаҳои асосии диссертатсия метавонад, дар таълим ва омӯзиши курси махсуси фразеология ва типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар факултетҳои бахши филологии мактабҳои кишвар мавриди истифода қарор гирад.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Рӯйхати интишороти муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Мирзоев Э.М. Назаре ба омӯзиши воҳидҳои фразеологӣи феълии ифодакунанда «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Э. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2020. №3. – С.93-97.

[2-М]. Мирзоев Э.М Семантические особенности фразеологических единиц, обозначающих движение в таджикском и английском языках / Э.Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, – 2020. №4. – С.30-32.

[3-М]. Мирзоев Э.М Феълҳои таркибӣ ҳамчун як ҷузъи фразеологизмҳои феълӣ / Э.Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. – Душанбе. – 2023. №5. – С.81-85.

II. Нашри интишороти муаллиф дар дигар нашриҳои илмӣ ва конференсияҳо:

[4-М]. Мирзоев Э.М. Шарҳу тавсифи як гурӯҳи семантикии воҳидҳои фразеологӣи феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забони тоҷикӣ / Э. М. Мирзоев. – Душанбе, 2022. – С.65-67.

[5-М]. Мирзоев Э.М., Ҷоматов С.С. Хусусиятҳои сохтори воҳидҳои фразеологӣи феълии ифодакунандаи ҳаракат дар забони англисӣ / Э.М. Мирзоев, С.С. Ҷоматов // Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва проблемаҳои забоншиносии муосир: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе. – 2023. – С.268-270

[6-М]. Мирзоев Э.М., Ҷоматов С.С. Таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологӣи феълии забони тоҷикӣ англисӣ / Э.М. Мирзоев, С.С. Ҷоматов // Идеҳои рушди равобит дар шароити дузабона ва муносибатҳои байналмилалӣ», бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ»: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе. – 2024. – С.111-115

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

УДК: 809.155.0+802.0
ББК: 81.2 Тадж+81.2Анг
М – 63

МИРЗОЕВ ЭРАДЖ МУЗАФФАРОВИЧ

**ГЛАГОЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ СО
ЗНАЧЕНИЕМ «ДВИЖЕНИЕ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКАХ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора философии
(PhD) – доктор по специальности, по специальности 6D021300 –
языкознание (6D021302 – сравнительно-историческое, типологическое и
сопоставительное языкознание)

Душанбе – 2024

Диссертационная работа выполнена на кафедре языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: **Джаматов Самиддин Салохиддинович** – доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

Официальные оппоненты: **Мирзоева Мохира Мадиброхимовна** – доктор филологических наук, профессор кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикского национального университета

Сабилова Сановбар Ганиевна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой лингвистики филиала МГУ имени М.В.Ломоносова в городе Душанбе

Ведущее учреждение: Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

Защита диссертации состоится «26» июня 2024 г., в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-068 при Таджикском государственном педагогическом университете им. Садриддина Айни (734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121).

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.tgpu.tj и в научной библиотеке Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.

Автореферат разослан _____ 2024 года.

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат филологических наук доцент Каримова Д. Н.

ВВЕДЕНИЕ

Настоящая диссертация посвящена исследованию структурно-семантических особенностей глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» в таджикском и английском языках.

Актуальность темы исследования. Таджикский и английский языки являются из числа мощных языков мира, отражающие культуру народа.

Если, с одной стороны, обширные связи между народами и этносами приводят к обогащению словарного запаса языка, то, с другой стороны, внутренние закономерности языка способствуют увеличению количества слов языка, поскольку словарный запас каждого языка имеет широкие возможности для выражения цели говорящего. Лексический состав языка наряду со словами и терминами дополняется фразеологическими единицами, с помощью которых мысли и идеи выражаются специфическим и неповторимым образом. Красота и тонкость языка видна, прежде всего, в поэтических и прозаических, а также литературных и публицистических произведениях. С этой точки зрения сопоставительное исследование или самосопоставление различных проблем двух разноструктурных и разносистемных языков, то есть таджикского и английского, на основе материалов художественной литературы способствует выявлению ее неизученных сторон. Более того, исследование и изучение структурных и семантических особенностей глагольных фразеологизмов, репрезентирующих концепт «движение», считается своевременным и актуальным. Уместно подчеркнуть, что исследование различных типов фразеологических единиц таджикского и английского языков в сопоставительном плане всё больше привлекает внимание ученых, вследствие чего и возникла необходимость объективного и детального изучения составляющих компонентов фразеологизмов. Как отмечалось ранее, фразеологизмы являются неотъемлемой частью лексического состава языка и используются во всех его стилях. Это элемент, делающий язык произведения своеобразным и красочным, быстро привлекающий читателя, вносящий приятную свежесть в картину реальной жизни человека, ведь источником возникновения фразеологизмов является, прежде всего, живой разговорный язык. Если исследование структурных и семантических особенностей разных типов фразеологизмов обоих языков зародилось после пятидесятих годов XX века, то анализ и рассмотрение данной темы нуждается во всестороннем исследовании в сопоставительном плане.

Степень изученности научной темы. Если таджикские учёные и лингвисты обратились к исследованию различных теоретических вопросов фразеологии после второй половины XX века, то английские учёные в своих трудах смогли исследовать этот вопрос несколько раньше. В таджикском языкознании изучение вопросов фразеологии связано именем Х. Маджидова. В своих трудах автор затрагивает вопросы структуры, семантики и состава различных фразеологизмов [Маджидов 1982; 2006].

Следует отметить, что исследование таджикской фразеологии базируется на исследованиях российских лингвистов, таких как В.В. Виноградов. Исследование отдельных вопросов фразеологии привлекли его внимание после публикации концепций французского учёного Ш. Балли [Балли 1955; 16] и он делит фразеологизмы на три типа: слитные фразеологические словосочетания; фразеологические единицы и фразеологические сочетания.

В дальнейшем профессор Н. М. Шанский усовершенствуя классификацию В. В. Виноградова, добавляет четвертую группу, т.е. «фразеологические выражения» [Шанский 1985; 126].

Исследование и классификация фразеологизмов английского языка более детально осуществлено российскими специалистами английского языка Н. Амосовой и А. Куниным.

Проблема исследования фразеологии привлекла внимание индолога О.Г. Ульсиферова. Исследователь высказал свои мысли по поводу определения объёма и границ фразеологизмов, их отличий от свободных слов и словосочетаний, семантической классификации фразеологизмов, превращения фразеологизма в слово, а также по вопросу включения пословиц, поговорок и афоризмов во фразеологию [Ульсиферов, 1987].

Более того, основоположник фразеологии Ш. Балли разделил словосочетания на четыре группы: «свободные словосочетания, образные словосочетания, фразеологические ряды, фразеологические единицы» [Балли, 6].

Один из известных русских англоведов А.И. Смирницкий разделяет фразеологизмы по количеству компонентов на фразеологизмы с одним содержательным компонентом, двумя содержательными компонентами и многокомпонентными. Он подчеркивает, что эти три типа фразеологизмов образуются из одного самостоятельного слова и вспомогательного или из двух и более самостоятельных слов [Смирницкий 1956; 10].

Как было отмечено выше, фразеологическим единицам и их структурным и стилистическим особенностям посвящен отдельный раздел ценного труда таджикского исследователя Н. Маъсуми «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик» мавриди исследование қарор гирифтааст (Очерки по развитию таджикского литературного языка) [Маъсуми 1954; 188-189]. Как известно, история формирования и эволюции изучения фразеологических единиц дв таджикско-персидском языкознании отражены в трудах Ю.А. Рубинчика «Основы фразеологии персидского языка» [1981], Х. Маджидова «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [2006], С.В. Хушеновой [1971] и др. Ученый-лингвист Ю.А. Рубинчик в третьей главе своей работы – «Основы фразеологии персидского языка» детально проанализировал глагольные фразеологические единицы [Рубинчик 1981; 17-20].

Вклад лингвиста Х. Маджидова имеет большое значение в исследовании различных вопросов таджикской фразеологии, поскольку в ряде своих работ, таких как «Фразеологические сочетания» [1980], «Фразеологические единицы и слово» [1984], «Фразеологические словосочетания и глагольные сочетания» [1986], «Лексический состав фразеологических единиц» [1986] и в учебных пособиях «Фразеология современного таджикского языка» [1982] «Фразеологическая система современного таджикского литературного языка» [2006] скрупулезно исследует грамматические особенности, синтаксические функции, сходства и различия фразеологизмов от слов, составных глаголов.

М.М. Раджапова в своей кандидатской диссертации «Структурно-семантические особенности коммуникативных фразеологических единиц в таджикском и английском языках», продемонстрировала фразеологические единицы, сходные по взаимосвязанной структуре и семантике на примере таджикского и английского языков [Раджапова 2010].

Следует отметить, что фразеологические единицы, выражающие понятие «движение», в определенной степени исследовано в других языках со сравнительной точки зрения многоструктурных языков, поскольку эта тема давно привлекала внимание зарубежных исследователей, особенно с наступлением интенсивных периодов изучения различных вопросов фразеологии в 60-70-е годы прошлого века. В частности, фразеологизмы с глаголами действия на примере материалов немецкого языка исследовано З.Гатиатуллиной, лексические и фразеологические особенности глаголов русского языка изучено А.И. Аверяновой (Глаголы движения-перемещения в современном русском языке), С.М.Афифи (Изучение глаголов движения в арабской аудитории, лексический анализ глаголов идти-ходить и их производных в современном русском языке), З.У.Блягова (Глаголы перемещения в современном русском языке), глаголы действия в сербско-хорватском рассмотрено Р.Б.Булатовой и т.д. Однако несмотря на наличие множества работ глагольные фразеологические единицы таджикского и английского языков не становились предметом специального исследования в сравнительном плане, и это иной раз доказывает актуальность рассматриваемой темы.

Таким образом, относительно структуры, семантики, степени исследования глагольных фразеологических единиц лингвисты не придерживаются единого мнения. Теоретические и практические аспекты фразеологических единиц, в частности глагольных фразеологизмов, требует детального исследования структурно-семантических особенностей данного типа фразеологических единиц в сравнительном плане.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Полученные результаты способствуют усовершенствованию существующих учебных программ. Рассматриваемая тема является частью научно-исследовательского плана кафедры языкознания и сравнительной

типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Автор диссертации ставит цель определить позицию глагольных фразеологизмов, репрезентирующих понятие «действия» в разноструктурных языках (на примере таджикского и английского языков).

Задачи исследования. Для достижения цели нам необходимо решить следующие задачи:

- определение степени изученности структуры глагольных фразеологических единиц, представляющих концепт «движение» в таджикском и английском языках;

- изучение и анализ грамматических форм и моделей глагольных фразеологизмов, выражающих понятие «движение» в сопоставляемых языках и определяющих их средства связи;

- исследование семантических особенностей глагольных фразеологизмов, выражающих понятие «движение»;

- исследование синонимии глагольных фразеологизмов, репрезентирующих концепт «движение» в таджикском и английском языках.

Объект исследования. Глагольные фразеологические единицы, репрезентирующие понятие «движение», прежде всего, обильно употребляются в художественном стиле и художественно-публицистических жанрах. В качестве материалов исследования мы использовали из прозаических произведений таджикских и английских писателей, фразеологического словаря таджикского языка – «Словарь устойчивых словосочетаний» М. Ф. Фозилова [1963-1964]; англо-русского фразеологического словаря – «Англо-русский фразеологический словарь».

Предмет исследования. Тема нашей научной работы называется «Глагольные фразеологические единицы, репрезентирующие концепт «движение» в таджикском и английском языках». В ней рассматриваются теоретическое обоснование фразеологии, классификация фразеологических единиц, составные глаголы как один из типов фразеологизмов, их структурно-семантические особенности, в частности, глагольные фразеологические единицы, репрезентирующие концепт «движение» и другие вопросы связанные с ними.

Теоретические основы исследования. Для достижения основной цели мы руководствовались литературой сферы фразеологии и синтаксиса. Теоретическую основу нашего исследования составляют научные труды известных фразеологов и синтаксистов, таких как Н. Маъсуми [1959], Х. Джалилов [1969], Т.О. Максудов, Ф. Зикриёев, Х. Джалилов [1976], Х. Маджидов [1982; 2006; 2007], Б. Камолиддинов [1973; 1989; 2005; 2009; 2012], Л. С. Пейсиков [1975], Ю. А. Рубинчик [1981], М. Азимова [1980; 2006], С. Хушенова [1982], Д. Маджидова [2018], Г. Асоева [2020] и др.

Методологическую основу исследования составляют научные труды по грамматике, фразеологии, синтаксису, в частности, выражения членов предложения посредством ГФЕ, их нормированное использование. В процессе анализа материалов художественной и публицистической литературы помимо традиционных методов, таких как описательный, сравнительный, моделирования, также широко использовано метод трансформации (искусственное изменение структуры и синтаксического состава фразеологизмов). Данный метод способствует определению подлинных моделей глагольных фразеологических единиц таджикского и английского языков.

Научная новизна исследования. В диссертации впервые научному исследованию подвергается структурно-семантические особенности глагольных фразеологических единиц, репрезентирующих понятие «движение» в таджикском и английском языках на примере прозаических произведений и фразеологических словарей. В диссертации также определены грамматические средства связи между глагольными сочетаниями и фразеологическими единицами, выражающими понятие «движение», которые по сей день исследователи не уделили внимание сравнительно-типологическим особенностям данного типа фразеологизмов сравниваемых языков.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Определено, что глагольные фразеологические единицы, выражающие понятие «движение» в таджикском и английском языках имеют особую структурно-семантическую классификацию.

2. Исследовано структура глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» в таджикском и английском языках и степень его изучения в сравнительно-историческом, типологическом и сопоставительном языкознании.

3. Установлено средства синтаксических связей между глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» таджикского и английского языков на примере фактических материалов. В образовании глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» таджикского и английского языков наблюдаются типы связи, такие как изафетная, примыкание, управление и средства связи: порядок слов, предлоги, союзы и артикль.

4. Определено то, что которое из средств синтаксической связи продуктивна в образовании глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» в таджикском и английском языках.

5. Выявлено, что глагольные фразеологические единицы, выражающие понятие «движение» таджикского и английского языков часто формируются в форме субстантивных и адвербиальных словосочетаний.

Теоретическое и практическое значение исследования. Полученные научные выводы способствуют дальнейшему исследованию детально

неизученных вопросов, относящихся глагольным фразеологическим единицам, выражающим понятие «движение» в таджикском и английском языках, преподаванию фразеологии таджикского и английского языков в среднеобразовательных и высших учебных заведениях. Результаты настоящего исследования и её рекомендации могут быть использованы в составлении фразеологического словаря таджикского и английского языков, а также написании учебников и учебных пособий по глагольным фразеологическим единицам, выражающим понятие «движение» в таджикском и английском языках, проведении спецкурсов и семинаров. Основные положения диссертации можно внести в учебники и учебные пособия таджикского и английского языков, которые облегчат проблему преподавания родного языка.

Соответствие диссертации с паспортом научной специальности.

Диссертация на тему «Глагольные фразеологические единицы, репрезентирующие концепт «движение» в таджикском и английском языках» соответствует паспорту научных специальностей: доктор PhD по специальности 6D021300 – языкознанию (6D021302 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Личный вклад соискателя научной степени в исследовании.

Основные вопросы, рассматриваемые в диссертации, было спланировано научным руководителем, и автор на примере материалов прозаических произведений и словарей проанализировал структурно-семантические особенности глагольных фразеологических единиц, выражающих понятие «движение» в таджикском и английском языках. В диссертации и опубликованных работах автора отражено основные выводы исследования.

Апробация результатов исследования. Основное содержание диссертации отражены в докладах и выступлениях автора на университетских, республиканских и международных конференциях, а также в статьях диссертанта, опубликованных в научных журналах и сборниках.

Публикации по теме диссертации. Настоящее исследование является результатом многолетнего поиска и усилий автора. Содержание диссертации отражено в 6 публикаций автора, в частности 3 статьи в рецензируемых журналах Высшей Аттестационной Комиссией при Президенте Республики Таджикистан и 3 статья в другой издании.

Диссертация обсуждена на заседании кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни (протокол № 7/4.2, от 23 февраля 2024 г.) и допущена к защите.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав (каждая глава состоит из разделов), заключения, списка литературы и приложения. Общий объём диссертации охватывает 199 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Введение работы охватывает такие пункты, как актуальность темы исследования, степень изученности, цель и задачи исследования, источники, научная новизна, теоретическая и практическая значимость, методы исследования, основные положения, выносимые на защиту, апробация результатов разыскания, опубликованные статьи по теме диссертации, объём и структура работы.

Первая глава диссертации называется **«Теоретические основы изучения фразеологических единиц»**, и состоит из четырёх разделов.

В первом разделе – «Исследование фразеологии как самостоятельная наука», проанализировано научные труды, посвященные фразеологии. Различные аспекты данного раздела языка рассмотрены в работах зарубежных и отечественных исследователей, таких как Ш.Балли [1961], Л.П.Смит [1996], А.А. Потебня [1894], И.И. Срезневский [1873], Ф.Ф. Фортунатов [1956], Шахматов А.А. [1941], Поливанов Е.Д [1931], Д.Т. Таджиев [1952; 1955], Н. Маъсуми [1959], А. Мирзоев [1947], Р. Гаффоров [1966], Б. Камолиддинов [1967], Х. Хусейнов [1973], Х. Маджидов [1967; 1968; 1970], иранистов Ю.А. Рубинчик [1981], Ф.И. Зулфикорова, Ю.А. Рубинчик, Мансур Шоки и др. Данный раздел состоит из подразделов, в которых делается акцент на такие вопросы, как фразеология как внутренняя закономерность, явление фразеологизм в таджикском и английском языках, спорные вопросы фразеологизмов.

В других разделах уделяется внимание на классификацию фразеологических единиц, составных глаголов в качестве одного типа глагольных фразеологизмов, термины «концепт», «феъл//глагол», движение в языкознании.

Вторая глава диссертации называется **«Структурно-грамматические особенности глагольных фразеологических единиц со значением движение в таджикском и английском языках»**, и охватывает три раздела. В данной части работы проанализировано составные свойства и типы фразеологических единиц в таджикском и английском языках, структурно-грамматические особенности глагольных фразеологических единиц, выражающих движение в таджикском и английском языках, структурная классификация глагольных фразеологических единиц, выражающих движение в сравниваемых языках в сопоставительном плане.

В первом разделе данной главы речь идет об английских и таджикских фразеологизмах с глаголами действия, которые зачастую имеют общие черты с точки зрения композиционной структуры. Данные фразеологизмы разделяются на простые («sawl» в английском «паридан – лететь») и составные фразеологизмы (сочетание глагола и существительного: «beat a retreat» – «шикасти як ақибнишинӣ – провал отступления»). Глагольные фразеологизмы английского языка классифицируются на **идиомы** («break a leg»), **фразеологические глаголы** («look after» – заботиться о ком-то),

коллокации (сочетание не столь устойчивых слов: «strong coffee», «fast food» и «take a shower»), **пословицы** (A stitch in time saves nine – *Бикуш оташи хурд неш аз газанд*, *Ki geti bisuzad*, *чу гардад баланд* – Потуши небольшой огонь, прежде чем он навредит, и он сожжет мир, если воспламениться – букв.), **поговорки** (Actions speak louder than words – дусад гуфта чун ними кирдор нест – двести раз сказать – это не пол дела (букв.)).

А также глагольные фразеологизмы английского языка характеризуются лексической и грамматической инвариантностью, семантической и синтаксической идиоматикой, эмоциональным и стилистическим выражением и культурными свойствами.

Второй раздел данной главы озаглавлен «**Структурные и грамматические особенности глагольных фразеологических единиц со значением движение в таджикском и английском языках**». В этой части диссертации речь идёт об отдельных грамматических моделях глаголов «действия», которым свойственна активный и пассивный залог, изъявительное и условное наклонение, переходные и непереходные глаголы.

Необходимо подчеркнуть, что объектом исследования, прежде всего, являются фразеологизмы, выражающие понятие «движение» в таджикском и английском языках, считаем уместным отметить связь данного понятия с языком. Движение является одним из сфер или важных частей человеческой жизни и формой существования его духовного мира. Любое физическое действие, связанное с движением, воспринимается в наиболее узком или ограниченном значении действия или изменением характера, предмета и материалов в пространстве или изменением состояния и места субъекта и объекта.

Если обратить внимание на языковые особенности понятия «движение», прежде всего, перед глазами представляется глагол, т.е. инфинитив «рафтан» и его английская версия «go» (идти).

Проанализированный материал свидетельствует о том, что количество глагольного компонента состава глагольных фразеологизмов таджикского языка больше, нежели английского. Кроме того, в составе глаголов обоих языков имеются аффиксы, придающие глаголам новый смысловой оттенок, например, глаголы, выражающие направление и движение **рафтан, рохсипор шудан, баромадан, фаромадан, гузаштан, афтидан, хам шудан, рост шудан** – go, come, get into, get off, pass, climb, turn on, turn off и т.д.

Уместно подчеркнуть, что в процессе исследования были выявлены общность, сходства и отличие глаголов, выражающие понятие «действия». К примеру, только английский глагол «go» в таджикском языке соответствует глаголам «рафтан» (идти), «рахсипор шудан» (направляются), «сафар кардан» (путешествовать) и в некоторых случаях глаголам «даромадан» (войти, заходить) и «баромадан» (выйти, выходить). Один из отличительных особенностей таджикского глагола «рафтан» от его английского варианта «go» отличается в том, что в сочетании предлогов и различных типов

наречий глагол «go» приобретает новый смысловой оттенок, к примеру: «баромадан» – «go out» (выходить), «рафтан» – «go away» (идти), «гузаштан» – «go through» (проходить), «омадан» – «go over» (приходить), «боло баромадан, ба сӯйи боло равона шудан» – «go up» (подняться), «поён шудан, ба сӯйи поён фуромадан» – «go off» (спускаться) и т.д., которые полностью отражаются в составе ГФЕ.

Другие глаголы, выражающие понятие «действия» детально проанализированы в диссертации.

В классификации таджикских глагольных фразеологических единиц со значением движение, мы руководствовались концепциями известных русских лингвистов А.В. Кунина⁴, Е.Ф. Арсентьевой, и разделили глагольные фразеологические единицы, выражающие движение по структуре на следующие группы: компаративные глагольные фразеологические единицы (КГФЕ)⁵ и некомпоративные глагольные фразеологические единицы (НГФЕ)⁶ (на основе классификации А.В. Кунина).

КГФЕ таджикского языка разделены на **двухкомпонентные ГФЕ** (3 модели: по мондан, по кашидан), **трехкомпонентные ГФЕ** (4 модели: пой сӯхта давидан, аз осмон афтидан), **четырёхкомпонентные ГФЕ** (4 модели: бо нӯги даст кор кардан, нони касе равғанин (равғанӣ) шудан), **пятикомпонентные ГФЕ** (3 модели: кафшро монда патакро пӯшида (гирифта) давидан, сари калобаи чизеро гум кардан).

ГФЕ, выражающие движение в английском языке имеют следующие модели: **трехкомпонентные ГФЕ** (Go beyond a joke – аз хад гузаронидан – перегнуть палку), **четырёхкомпонентные ГФЕ** (go like a bomb – тез амал кардан – действовать быстро), **walk like a Virginia fence** (verb+like+noun+noun) – дар пой худ ноустувор будан – прочно не стоять на ногах), **пятикомпонентные ГФЕ** (go like s shot from a gun – ба мисли тири таппонча тез амал кардан – действовать подобно пуле), **шестикомпонентные ГФЕ** (go out like a candle in a snuff – ба мисли шамъ сӯхтан – гореть как свеча).

Таким образом, анализ особенностей грамматической структуры фразеологических единиц английского и таджикского языков с глаголами выражающими «движение» выявляет некоторые сходства и отличия обоих языков.

Третий раздел второй главы посвящен сравнительному анализу структурной классификации глагольных фразеологических единиц со значением движение в сравниваемых языках. В структурной классификации глагольных фразеологических единиц, выражающих движение в таджикском и английском языках наблюдаются сходства и отличия. Как мы отмечали в

⁴ Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учебное пособие. – М.: Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

⁵ КГФЕ – компаративные глагольные фразеологические единицы

⁶ НГФЕ – некомпоративные глагольные фразеологические единицы

предыдущих разделах, во фразеологических единицах таджикского и английского языков глагол является основным и стержневым компонентом. По поводу места глагола в составе ГФЕ можно отметить то, что в таджикских фразеологизмах он располагается в конце глагольных фразеологических единицах. В английском языке, наоборот, глагол всегда располагается в начале глагольных фразеологических единицах.

Если в таджикском языке модель N+Prep+Verb является продуктивным, то в английском продуктивным является модель V+Prep+N. Один из отличительных особенностей структуры глагольных фразеологических единиц в сравниваемых языках в том, что в таджикском языке наблюдается огромное количество фразеологических единиц, образующихся посредством модели «Adverb+verb».

В английском языке часто фразеологические единицы, которые в своём составе имеют наречие и другие части речи, образованы по модели V+adverb+prep+N. Необходимо отметить, что в английском языке фразеологические единицы модели «V+N» являются весьма продуктивным по сравнению с таджикским языком.

Морфологическая структура глагольных фразеологизмов со значением «движение» разная, и охватывает такие части речи, как: глагол (сарро гум кардан – потерять голову), существительное (аз об хушк баромадан – выйти сухим из воды), прилагательное (мачнунвор ошиқ шудан – влюбится как Меджнун), наречие (зуд ба по хестан – быстро встать на ноги), предлоги и союзы (ба лаб кулӯх молидан – намазать рот комком глины, лому мим нагуфтан – не сказать не «а», ни «б»).

В английском языке глагольные фразеологизмы имеют различную структуру. К примеру, некоторые из них: а) глагол+существительное (kick the bucket – мурдан // аз олам рафтан – уйти из жизни); б) глагол+предлог (look forward to – бесаброна интизор шудан // кӯки чашмони касе канда шудан – ожидать); в) глагол+прилагательное (go bananas – холати хуб надоштан – не быть в хорошем состоянии); г) глагол+прилагательное (run wild – идоранашаванда будан – быть неуправляемым).

Несмотря на то, что значение фразеологических единиц в большинстве случаев расплывчатое, однако после анализа их морфологической структуры можно определить семантическую связь между словами.

В целом глагольные фразеологические единицы являются специальными метафорическими словосочетаниями, состоящими из нескольких компонентов, которые имеют своё ассоциативное значение.

Третья глава диссертации озаглавлена **«Лексико-семантические особенности фразеологических единиц, выражающие понятие «действия» в таджикском и английском языках»** и охватывает три раздела.

Первый раздел данной главы называется «Семантические группы фразеологических единиц», и в этой части глагольные фразеологические

единицы, выражающие понятие движение в таджикском языке в зависимости от своих лексико-семантических особенностей сгруппированы следующим образом:

А. ГФЕ со значением «быстро переместиться в другое место, поменять место, занять место в другом месте, поменять место; двигаться быстро, переехать»: Мурданивор тарсида гурехтан (убежать испугавшись до смерти): Муҳиддин, ту писари калони дарсхон мебошӣ, ба ту айб аст, ки мурданивор тарсида гурезӣ [Ёддоштҳо 19] / Муҳиддин, ты большой умный мальчик, для тебя позор убежать, испугавшись до смерти. **Қадами худро тезтар кардан (ускорить темп ходьбы):** Тӯда бо шунидани ин фармон қадами худро тезтар карда рафтани гирифт [Ёддоштҳо 355] // Толпа, услышав этот приказ ускорил темп ходьбы. **Мурғи посӯхта барин давидан // гаштан** (бежать как обожженная курица): «1. Ў мурғи посӯхта барин мегашт, лекин аз тарси «ба ногоҳ дида намонад» дигар ба тиреза наздикӣ намекард (Р. Чалил «Одамони ҷовид», қ.П. 2) – Он ходил как обожженная курица, но опасаясь того, что «случайно увидят» не подходил к окну.

Данный разряд охватывает 16 семантическую группу:

1. Фразеологические единицы, со значением «быстро действовать» (6 единиц): «шитоб кардан / харгурез кардан / кафшро монда патакро пӯшида (гирифта) гурехтан» (убегать), «шитобон бо суръати баланд», «бо суръати тамом давидан / бо ҳавли ҷон давидан» (убегать по полной скорости), которые принадлежат образным выражениям;

2. Фразеологические единицы со значением «идти за кем-либо» (2 единицы): «мисли соя рафтани – идти как тень», «дар пошнаи касе нишастан – садитса на чей-либо каблук». Фразеологические единицы этих групп помимо непосредственного процесса действия, обладают еще и высоким смысловым уровнем.

Данные группы относятся периферии номинативного поля действия. Некоторые группы фразеологических единиц соприкасаются по выражению схожих значений: 6 и 7 группы; или выражают противоположные значения, отражающие определенную сферу: 3 и 4 группы.

3. Значение «потерпеть неудачу», «выполнять работу, завершившаяся неудачно», «изменится к худшему» выражено в 16 фразеологических единицах. К примеру: «Качу килеб кардан» – искривить, «ду даст дар бинӣ холи баргаштан» – вернуться с пустыми руками.

4. На значение «добиться успеха», «быть успешным», «пройти успешно», «поправиться» указывают 11 фразеологических единиц данного разряда, таких как: «рӯ ба беҳбудӣ овардан» – улучшаться, «нони касе равшанин шудан» – жить в достатке, «корди касе болои равшан будан» – жить в достатке; «ба зинаҳои баланд баромадан» – «получить должность и честь» и т.д.

Пятую группу составляют 13 глагольных фразеологических единиц со значением «умереть», которые широко используются в таджикском языке: «ба дунёи абадӣ рафтан» – уйти в вечный мир, «аз ғаму ғуссаи дунё халос шудан» – освободиться от проблем мира, «ба мурдаҳои садсола баробар шудан» – приравняться с давно ушедшими из жизни, «чашм пӯшидан» – закрыть глаза (умереть), «чон додан» – отдать душу, «чон ба чонофарин супурдан» – отдать душу богу, «бандагии Худоро ба чо овардан» – выполнить свослужение Богу (умереть), «чон ба Ҳақ таслим кардан» – отдать Богу душу, «аз дунё гузаштан» – уйти в мир иной, «аз олам рафтан» – уйти из мира, «аз дорулфано ба дорулбақо реҳлат кардан» – уйти из тленного мира в нетленный мир, «ба асфалассофилин рафтан» – пойти в ад. В данной группе существуют фразеологические единицы, которые употребляются в разговорной речи и они соответствуют значению «процесс погребения»: «ба зери хок рафтани касе» – умереть; «касеро ба хок супурдан» – похоронить.

Группа 6. Глагольные фразеологизмы, соответствующие значению «быть послушным, покорным, иметь горькую долю» (11 единиц): «гардан додан» – согласиться, быть покорным; «дар назди касе сар хам кардан» – «послушаться, быть покорным»; «ба пеши пойи (касе) афтодан» – «покорно просить что-либо»; «бо сари хам омадан» – «признать свою вину, просить прощение».

Группа 7. Фразеологические единицы со значением «действовать / жить, соблюдать условия» (3 единицы): «ба роҳи рост (медонистагӣ) рафтан» – «идти ровной дорогой».

Группа 9. Фразеологические единицы со значением «рисковать» (7 единиц): «худро ба оташ андохтан» – оказаться в опасности; «ба таги дор рафтан» – попасть под виселицу; идти на место, олицетворяющее зло и опасность: «ба даҳони аждаҳо рафтан» – идти в пасть дракона и т.д.

10. Также вызывают интерес 4 глагольные фразеологизмы, соответствующие значению «умственная деятельность»: «ба хаёлот фуру рафтан» – задуматься; «аз сар берун шудан» – выйти из головы; «ба сар (хаёл // хотир) омадан» – прийти в голову (мысль), вспомнить; «аз сар набаромадан» – не выходит из головы и т.д.

Группа 14. Фразеологизмы, соответствующие значению «следовать за кем-то», «придерживаться чьего-то мнения» (3 единицы): «ба пайроҳаи киштӣ шино кардан / рафтан» – «находиться под влиянием кого-то (чего-то), придерживаться чужого мнения»; за идущим впереди: «бо роҳи касе рафтан» – «быть последователем в любом виде работы», «идти по чьему-то пути», «аз пайи касе рафтан» – «идти по чьему-то пути» и т.д.

Четкие образы действия есть и в 16 группе, т.е. фразеологизмы, соответствующие значению «быть высокомерным» (3 единицы), которые принадлежат разговорной речи: «аз осмони ҳафтум нигоҳ кардан ба дигарон» – «смотреть на других с седьмого неба» – возможно, образ птица

вроде орла или носорога..., которая видит мир под ногами своих лошадей (своих ног).

Фразеологические единицы, выражающие то или иное значение, разделены на группы, близкие по значению. Остальные фразеологизмы не соответствуют ни с одной из групп. К примеру: «Кучое ки хохй, рав! Чор тарфат қибла» – Иди куда глаза глядят! Четыре стороны қибла» со значением «быть независимым в действиях; «делать то, что сердце велит» тесно связано с игнорированием норм.

Ряд глагольных фразеологизмов, которые не относятся ни к одному семантическому разряду, входят в ядро номинативного поля понятия действия и употребляются в значении действия, которые со временем усложнились в силу дополнительных признаков, например, «ба ҳар чое, ки пеш ояд, рафтан» – идти куда глаза глядят, «ба ин тарафу он тараф рафтан» – идти туда-сюда // скитаться, «ба шикам роҳ рафтан» – ползти, т.е. находится в состоянии сильного опьянения, которая синонимична со значением выражения «ба шикам хазида роҳ рафтан» – идти в ползучем положении.

Б. Фразеологические единицы английского языка и их семантические группы. Движение является одним из основных понятий мировоззрения человека, осуществляемое во взаимосвязи с действием, поведением и восприятием человеческой жизни. Семантический анализ глагольных фразеологических единиц дал возможность разделить их на 24 группы.

1. Глагольные фразеологические единицы со значением «действовать быстро» (6 единиц): **go like a bomb** *..I'll help you. It ain't so bad. She'll go like a bomb.* (A. Sillitoe, 'A Start in Life', part II) — ... Ман ба ту ёрй медиҳам. Ин он қадар мушкил нест. Вай мисли тир меравад // Я помогу тебе. Это не сложно. Он полетит как пуля.

2. На значение «потерпеть неудачу», «измениться в худшую сторону», «впасть в отчаяние» *указывают* 21 единица глагольных фразеологизмов: «come / run to the end of one's rope» – «ба ҳолати ноумедй дучор шудан – впасть в отчаяние; «fall / walk in to a trap» – «ба дом афтодан, фиреб хӯрдан – попасть в ловушку, обмануться», «go away empty – дасти холй рафтан – идти с пустыми руками».

Фразеологизмы, обозначающие «добиться успеха», «иметь успех», «пройти успешно» (16 единиц): «go away with the garland» – «баланд бардоштани парчам – высше поднять флаг, ғалаба ба даст овардан – победить», гӯё бо гулчанбар рафтан – рамзи пирӯзй – идти с венком – символом победы; «go off like hot cakes» – «савдои хуб доштан – иметь хорошую торговлю» как горячие пирожки, пользующиеся большим спросом.

Смысловые оттенки, связанные с понятием «движение» охватывает ГФЕ «уйти из жизни», которая соответствует группе **4 (фразеологические единицы с понятием «умереть»** (20 единиц): «*come to an untimely end*», «go out like a candle in a snuff» – марги нобахангом, дарҳол фавтидан внезапная

смерть, скоропостижно скончаться, букв. (мисли шамъ хомӯш шудан – погаснуть как свеча).

Остальные семантические группы охватывают наиболее меньшее количество фразеологических единиц, выражающие понятие «движение», среди которых:

5. Фразеологические единицы со значением «столкнутся с трудностями», «оказаться для проверки» (8 единиц): *come to a standstill* стоять; прекратить движение. *Presently he came to a standstill, with his hands deep plunged into his pockets and his shoulders hunched.* (G. Galsworthy, 'The White Monkey', part I, ch. VIII). — Ногоҳ Майкл таваккуф кард, дастонашро ба чайбҳояш андохт ва шонаҳояшро боло бардошт – Вдруг Майкл остановился, сунул руки в карман и поднял плечи.

Семантика фразеологических единиц пятой группы в какой-то мере имеет сходства с группой **6 (фразеологические единицы со значением «стараться, стремиться, завершить полностью дело» (7 единиц).** Значение «усилия и стремления», ярко выражено во фразеологических единицах «go above and beyond duty», «go all out», *go out of one's way (go out of one's (ë the) way)* и т.д.

Понятие действия, которое составляет семантическую основу единиц **7 группы глагольных фразеологических единиц со значениями «сходить с ума», «вести себя странно» (6 единиц),** имеет связь со значением «выйти с железнодорожной линии». «*go off the rails*»; со значением «сходить с ума»: «*go out of one's mind (go out of (ë lose) one's mind)*; выжить из ума, сойти с ума.

9. Значение «игнорирование норм, различных основ (нравственных и т.д.), мнения других», «идти далеко» отражено в 6 единицах глагольных фразеологизмов: «*wander from the track*» со значением «сбиться с пути, вести нездоровый образ жизни», «*depart from life (depart from (ë this) life)* – покинуть этот нетленный мир.

Таким образом, **10 группу глагольных фразеологизмов со значением «поступать нечестно», «притворяться» (2 единицы)** можно считать особым разрядом девятой группы, так как семантика фразеологических единиц соответствует значению пренебрегать моральным принципам: «*run with the hare and hunt with the hounds*» – «ду рӯ доштан // дурӯя будан – быть двуличным», яъне *айна*: «бо харгӯш давида ва бо сағҳо шикор кардан – бегать вместе с зайцем и охотится с собаками».

11 группа – фразеологические единицы, выражающие значение «рисковать» проявляет многозначность понятия действия, количество которых составляет 5 единиц: «*fly in to the face of danger*»; с движением на ветке, которая может сломаться: «*go out on a limb*»; осторожно ходить по яйичной скорлупе: «*walk on egg-shell*». Понятие действия выражают также глагольные фразеологизмы 15 группы.

3 **фразеологических единиц указывают на значение «быть в хорошем / плохом состоянии»:** «walk on sunshine» – приравливание счастья и радости с прогулкой под солнечным светом; «go into a nosedive»: сравнение ухудшенное состояние с самолетом, который летит высоко в небе; (go into a nose dive (или tailspin)) 1) претерпеть неудачу, крах; ≈ аз саф берун шудан [застрясть, находиться в состоянии отчаяния] *The team went into a tailspin after their captain was hurt, and they were badly beaten.* (DAI) — Пас аз он ки капитани дастаи мо чароҳат бардошт, бозингарон руҳафтода гаштанд ва даста шикасти саҳт хӯрд – После травмы капитана нашей команды игроки впали в депрессию и команда потерпела тяжелое поражение. 2) падать в депрессию, отчаяния. *The man went into a tailspin after his wife died and he never got over it.* (DAI) — Баъди марги занаш ӯ бисёр маънос гардида буд ва то муддатҳо ба худ наомад – После смерти жены он был очень разочарован и некоторое время не приходил в себя.

Go in to a nosedive». Особый случай этой группы воплощен в глагольных фразеологических единицах 17 группы, т.е. **фразеологизмы, соответствующие значению «загореться», «разорвать цепь»** (4 единицы), где гнев может быть связан с выходом за рамки (неконтролируемый) пределов, то есть с движением вне рамок, за пределами человеческого терпения: «go through the roof»; а ещё с образом того, кто «хватает противника за горло»: «fly at smb's throat».

В целом, в семантической классификации глагольных фразеологизмов сравниваемых языков, которые репрезентируют понятие действия, существует некая аналогия. В сравниваемых языках, как выяснилось из приведенных примеров, существуют фразеологизмы, равнозначные друг другу («swim down the stream (tide)» and «go with the flow»). Проведенный статистический анализ служит доказательством того, что количество эквивалентов глагольных фразеологических единиц в английском и таджикском языках составляет 25 пар.

Второй раздел этой главы называется «Явление метафоричности глагольных фразеологизмов со значением движение в сопоставляемых языках» и в нем рассматривается понятие метафоры, точка зрения философов (Аристотель), исследователей (Шамс Кайси Рози, М. Саломиён, Х. Маджидов, В. П. Москвин, Е. Ю. Мягкова и др.), виды метафор, связанные с понятием «движение».

В основу многих фразеологизмов со значением «движение» или «событие», заложена метафора. В силу того, что предметом рассмотрения является понятие действия, выраженное глагольными фразеологизмами, в разделе указанных форм основное внимание уделено метафорам, основанным на английских фразеологизмах. Автор работы рассматривает традиционные типы концептуальных (базовых) метафор, руководствуясь учением Дж. Лакоффа и М. Джонсона (см. раздел 1.4), в данном разделе подвержены анализу лишь несколько образцов метафор. Формы, выбранные автором,

интерпретируют семантику действия и создают в целом 8 групп таких метафор.

Важно констатировать, что концепт действия, исследуемое в работе, объединено в одну часть понятия действия, а в пространстве выражаются разные виды действия. Это могут быть концепции **действия-путешествия, действия-движения, действия-приземления, действия-бега** и т. д. В диссертации были проанализированы следующие группы метафор в английских фразеологизмах: **движение в любое место** (54 единицы): «go to blazes» — «иди к черту (в ад)», **движение любым способом** (38 единиц): «go up in smoke» — «летать», **движение откуда-то** (22 единицы): «go out of this world» — «уйти из жизни/покинуть мир», **движение повсюду** (14 единиц): «walk the plank» — «уволить (выгнать) с работы», **движение позади/перед/с кем/чем-то** (8 единиц): «run before one's horse to market» — «прежде чем лошадь доберется до базара», **движение через что-то** (8 единиц): «go through fire and water» — «пройти сквозь огонь и воду», **прохождение чего-либо** (4 единицы): «go one's death» — «сделать все возможное», **движение из одного места в другое** (2 единицы): «jump out of the frying pan into the fire» — «попасть в плохую ситуацию».

Глагольные фразеологизмы со значением «движение», в таджикском языке также образуются посредством метафоры. В результате анализа практического материала было выделено 8 групп, в каждой из которых подчеркнуты особенности действия: **движение на место** (55 единиц): «аз дорулбако ба дорулфано рафтан» — «уйти из тленного мира в нетленный мир», **движение любым способом** (49 единиц): «ба асп савор шудан» — «на лошади ехать», **глагол откуда-то** (13 единиц): «аз тухм баромадан» — «вылупиться», **движение где-то** (13 единиц): «дар лаби чарй будан» — «находиться на краю оврага», **движение из другого места** (2 единицы): «аз осмон ба замин фуромадан» — «спускаться с неба на землю», **движение через что-то** (2 единицы): «бар хари ланг савори гаштан» — «езда на хромом осле», **добиться что-то (через движение)** (2 единицы): «ба дил кора кардан» — «воздействовать на сердце».

Сравнительный анализ материалов обоих языков показал, что фразеологизмы, выражающие движение в них, иногда являются общими, в большинстве других случаев они различны, что связано с природой этих языков, социальной жизнью носителей.

Третий раздел третьей главы — «Понятие действия в глагольных фразеологических единицах в языковой картине мира» посвящен позиции исследуемого вопроса в языковой картине мира. Во фразеологической картине мира компоненты действия, в свою очередь, являются компонентом концепции сферы действия, отраженного в сознании человека и содержащего множество представлений и знаний человека о разных видах действия, и лишь частично репрезентируют его элементы.

В таджикском языке разные области действительности связаны с понятием действия. Фразеологизмы с различной формой действия выражают взгляд человека на мир. Метафоры, созданные на основе фразеологизмов действия, позволяют понять святость и ценности народа, в некоторой степени ознакомиться с его историей, традициями и обычаями. Во фразеологизмах отражены представление о жизни прошлых поколений, об обычаях и традициях, о реалиях таджикского народа, что можно увидеть на примерах фразеологизмов «бар бод рафтан» – «пойти в пух и прах», «ду даст ба бинӣ рафтан (омадан)» – «идти пустыми руками», «нахӯди пеши қошук шудан» – «горошинка перед ложкой», «аз пушти пули калон давидан» – «бег за большими деньгами» и так далее.

Зачастую, как уже отмечалось, в английском языке понятия действия определяются как фразеологизмы со значением «умереть», в основе которых может лежать не только описание действия из одного места в другое, например, отправиться в лучший мир, которое можно описать движением вверх, то есть с помощью ориентировочной метафоры (одного из видов направленных метафор) – «go to heaven» – «пойти в небо» (понятие действия – идти вверх), но можно описание действия откуда-то – «depart from this life» – «уйти из этой жизни» (смысл действия – идти), абстрактные понятия, связанные с неудачей, успехом, риском, безумием: «fall / walk into a trap» – «попасть/попасть в ловушку» (понятие движение-падение / попадание), «Go down the tube (s)» – «упасть на землю» (значение действия-падения/приведения), «go on wheels» – «проехать успешно» (понятие действия-прохождения), фразеологизмы, связанные к теме моря: «go on the rocks» – «встретить неудачу» (понятие действия-столкновения), «ride out the storm» – «преодолеть проблему, успешно пройти испытание» (понятие действия-прохождение/устранение), «go Titanic» (понятие движение-столкновение), образы английских сказок: «go down the rabbit hole» – «оказаться в странном, сложном и запутанном состоянии» (понятие движение-падение / падение) (во фразеологизме сказки Люиса Кэрролла «Приключение Алисы в Стране чудес») и т. д.

Таким образом, можно сделать вывод, что носители английского языка соотносят понятие действия с разными сферами жизни. Различные понятия действия выражают фразеологизмы английского языка, описывающие предметы, явления, живые существа и т.п., которые прекрасно отражают ту или иную часть содержательной реальности с точки зрения действия в сознании языкового сообщества и демонстрируют возможность более глубокого понимания особенностей мышления людей-носителей, культуры, ценностей, традиций, изучения некоторых исторических фактов.

Каждая глава диссертации обобщена с результатами, полученными автором.

Исследование, анализ и обзор глагольных фразеологизмов, в частности, сравнительное изучение глагольных фразеологизмов со значением

«движение» в таджикском и английском языках, способствует выявить многие особенности, невыявленные в настоящее время в лингвистике, формирование и эволюцию языка и определяет направления его дальнейшего развития. Движение — одна из важнейших форм существования, и любое действие, так или иначе, связано с ней. Исследование концепта действия, выраженные фразеологизмами, с учётом наличия глаголов действия, составляющих английские и таджикские фразеологизмы, анализа и сравнения структурной классификации фразеологизмов с глаголами действия, семантических групп исходного фразеологизма, метафорических моделей, в основе которых лежат современные представления о фразеологическом действии, а также изучение понятий действия, составляющих компоненты фразеологической картины мира, выраженные фразеологизмами английского и таджикского языков, сравнение упомянутых компонентов фразеологической картины мира, выражающих концепты действия и определения сходства и отличия дают возможность сделать следующие выводы:

1. Анализ семантики и внутренней формы лексико-фразеологических единиц, которые вместе с другими средствами языка создают номинативное поле концепта, включая основу и поля, и позволяет понять направленность народных тенденций, поскольку изучая фразеологические понятия, в частности понятия действия, можно получить доступ к национально-культурным ценностям общества [6-М].

2. Среди английских фразеологических единицах, которые объективируют понятия действия, самым известным глаголом действия является глагол «go», соответствующим всегда ряду таджикских глаголов, в частности глаголам «рафтан» – идти и «гаштан» – стновиться [2-М].

3. Абсолютное большинство глагольных фразеологизмов, отражая в сравниваемых языках различные аспекты реальности, связанные со смертью, неудачей, удачей, экспериментом, угрозой и т. д., принадлежат полю концепта действия [2-М].

4. Абсолютная часть фразеологических групп, указывающих на движение в сравниваемых языках, являются те, которые имеют значение «неудача, поражение», «изменение состояния к худшему» [2-М].

5. По количественным показателям фразеологизмы со значением «движение», группа с семантикой «умереть» занимает последующее место как в английском, так и в таджикском языке, а третье – со значением «удача, преуспеть» [4-М].

6. В сравниваемых языках мы столкнулись с многозначными глагольными фразеологизмами или другими словами метафорическими, которые одновременно могут принадлежать нескольким семантическим группам (например, «go west», «уничтожиться, ликвидироваться» и т.д.) [3-М].

7. Среди фразеологизмов сравниваемых языков, репрезентирующих концепт действия, выделены межъязыковые фразеологические эквиваленты, которые свидетельствуют об аналогии восприятия мира в плане действия носителей обоих языков [1-М].

8. В состав фразеологизмов действия сравниваемых языков входит огромное количество различных глаголов действия. Каждый глагол одного языка имеет один или несколько соответствий в другом языке [1-М].

9. Таджикские глаголы выделяются выраженным разнообразием, которое отражается и на семантике глагола: близкие по смыслу глагольные компоненты; непереходные и переходные формы таджикских глаголов и тому подобное [3-М].

10. Глагольные фразеологические единицы английского и таджикского языков, объективно обозначающих понятия действия, могут выражаться различными структурными типами. Составные компоненты данных структурных типов в рассматриваемых языках отличаются друг от друга частеречным соотношением (существительные, прилагательные, местоимения, наречия, предлоги и т.д.) [5-М].

11. Глагольные фразеологизмы с нюансами переносного значения, в плане структуры отличаются компонентным составом, а с семантической точки зрения разделяются на сравнительные и несравнительные [6-М].

12. В рассматриваемых языках количество несравнительных глагольных фразеологизмов, репрезентирующих концепт действия, в несколько раз превышает количество сравнительных фразеологизмов. Среди несравнительных английских и таджикских фразеологизмов, репрезентирующих концепт действия, наиболее распространенными являются структура «v+prepr+n» и подобная ей структура «существительное + глагол» [6-М].

13. Семантико-грамматические признаки глагола, такие как переходный, непереходный, пассивный залог, которые представляют собой грамматический признак глагола, определяют структуру фразеологизма, синтаксическую подчинительную связь и другие форменно-грамматические признаки, необходимые для установления структуры глагольного фразеологизма. Поэтому в организации семантико-синтаксической структуры глагольных фразеологизмов, основанной на подчинительных отношениях, велика роль эквивалентности глагола [4-М].

14. Эквиваленты фразеологизмов обладают общим происхождением и в большинстве случаев восходят к одному и тому же источнику [1-М; 2-М; 3-М; 4-М; 5-М; 6-М].

15. Межъязыковые фразеологические эквиваленты являются свидетельством того, что люди одинаково воспринимают одни и те же вещи, явления и образы действия: «go through fire and water» и «ба обу оташ рафтан» – «пройти огонь и воду», fall / walk in to a trap и «ба дом (шаст) афтодан» – «в ловушку (удочку) попасть» [4-М].

16. Таджикские и английские фразеологизмы участвуют в формировании компонентов фразеологической картины мира [1-М; 2-М; 3-М; 4-М; 5-М; 6-М].

17. Фразеологические средства выражения понятий действия в обоих языках, как оказалось, зачастую имеют антропоцентрический характер, что проявляется как во фразеологических соматических единицах, так и в носителях названий животных (языковые сообщества сравнивают действия животных с аспектами их жизни) и включает предметы, сделанные руками человека [1-М; 2-М; 4-М; 5-М].

В целом, в диссертации по мере возможности речь идёт о глагольных фразеологических единицах со значением «движение», в таджикском и английском языках. Также в диссертации на примере глагольных фразеологических единиц, выражающих движение в таджикском и английском языках, рассматривается структурная, грамматическая, семантическая особенности, явление метафоричности, иносказания, полисемантности, сходства и отличия, являющиеся продуктом метафоризации и перехода значения.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ДИССЕРТАЦИИ

1. Результаты и выводы исследования способствует в дальнейшем изучению и решению вопросов фразеологии таджикского и английского языков, а также исследованию вопросов сравнительной типологии мукоисавии группы ирано-английских языков.

2. Глагольные фразеологизмы, выражающие понятие «движение» могут дополнить ряд глаголов таджикского языка, так как количества данной лексико-грамматической группы в данном языке ограничено.

3. Фактический материал диссертации можно использовать в составлении двуязычного таджикско-английского словаря.

4. Основное содержание диссертации можно использовать в написании учебных пособий, научных работ и сравнительном исследовании системы фразеологизмов.

5. Выводы и основные положения диссертации могут быть использованы в учебном процессе и изучении спецкурса по фразеологии и сравнительной типологии таджикского и английского языков на филологических факультетах высших учебных заведений.

ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Список публикаций автора в рецензируемых журналах ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Мирзоев Э.М. Назаре ба омӯзиши воҳидҳои фразеологии феълии ифодкунанда «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / Э. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе. – 2020. №3. – С.93-97.

[2-М]. Мирзоев Э.М Семантические особенности фразеологических единиц, обозначающих движение в таджикском и английском языках / Э.Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, – 2020. №4. – С.30-32.

[3-М]. Мирзоев Э.М Феълҳои таркибӣ ҳамчун як ҷузъи фразеологизмҳои феълӣ / Э. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. – Душанбе. – 2023. №5. – С.81-85.

II. Публикация авторских публикаций в других научных изданиях и конференциях:

[4-М]. Мирзоев Э.М. Шарҳу тавсифи як гурӯҳи семантикии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забони тоҷикӣ / Э. М. Мирзоев. – Душанбе, 2022. – С.65-67.

[5-М]. Мирзоев Э.М., Ҷоматов С.С. Хусусиятҳои сохтори воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи ҳаракат дар забони англисӣ / Э.М. Мирзоев, С.С. Ҷоматов // Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва проблемаҳои забоншиносии муосир: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе. – 2023. – С.268-270

[6-М]. Мирзоев Э.М., Ҷоматов С.С. Таснифоти маъноии воҳидҳои фразеологии феълии забони тоҷикӣ англисӣ / Э.М. Мирзоев, С.С. Ҷоматов // Идеҳои рушди равоит дар шароити дузабона ва муносибатҳои байналмилалӣ», бахшида ба «Соли маърифати ҳуқуқӣ»: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ. – Душанбе. – 2024. – С.111-115

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертациони Мирзоев Эрач Музаффарович дар мавзуи «Воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», ки дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисос, аз рӯйи ихтисоси 6D021300 – забоншиносӣ (6D021302 – забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ) пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, хусусиятҳои маъноӣ, сохторӣ, гурӯҳҳои семантикӣ, хусусиятҳои услубӣ, қолабҳои фразеологизмҳои ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат», фразеологизмҳои феълии ташреҳӣ, фразеологизмҳои феълии ғайриташреҳӣ, маҷоз.

Диссертасияи номзадӣ ба таҳқиқи таҳлили хусусиятҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Баррасии ин мавзӯ аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки паҷӯшиши муқоисавӣ ё худ муқобилавии муаммоҳои мухталифи ду забони гуногунсохтору гуногуннизом, яъне тоҷикиву англисӣ, бар маъноии маводи адабиёти бадеӣ ҷанбаҳои номакшӯфи то ба ин замон таҳқиқнагардидаи онро метавонад ошкор намояд. Гузашта аз ин, таҳқиқи омӯзиши вижагиҳои сохториву маъноии воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» саривақтӣ ва муҳим маҳсуб меёбад. Таъкид кардан бамаврид аст, ки диду назари олимону донишмандон ба таҳқиқи анвои гуногуни воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикиву англисӣ аз лиҳози муқоиса афзун гардида, зарурати мунсифонаву мӯшикофона таҳлилу баррасӣ намудани ҳар як ҷузъу таркиби воҳидҳои фразеологӣ ба миён омад. Воҳидҳои фразеологӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи таркиби луғавии забон ба шумор рафта, дар ҳамаи услубҳои забон истеъмол мегардад. Он унсурест, ки забони асарро зебову рангин ва дили хонандаро ба зудӣ ба худ ҷазб мекунад ва ба тасвири манзараи ҳаёти воқеии инсон хусну таровати гуворо зам менамояд, зеро сарчашмаи баромади воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, забони зиндаи халқ ба шумор меравад. Агар таҳқиқи вижагиҳои сохториву маъноии воҳидҳои гуногуни фразеологии ҳар ду забон ҳам пас аз солҳои панҷоҳуми садаи XX маншаъ гирифта бошад, пас, таҳлилу баррасии мавзуи ҷавқ аз нигоҳи муқоиса ниёз ба таҳқиқи густурда дорад.

Дар рисола ба масъалаҳои таҳқиқи фразеология ҳамчун илми мустақил, таснифи воҳидҳои фразеологӣ, феълҳои таркибӣ ҳамчун як ҷузъи фразеологизмҳои феълӣ, истилоҳоти «консепт», «феъл», ҳаракат дар забоншиносӣ, вижагиҳои таркибӣ ва навъҳои воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, хусусиятҳои сохторию грамматикии воҳидҳои фразеологии феълҳои ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таҳлили муқоисавии таснифоти сохтори воҳидҳои фразеологии феълии ифодакунандаи ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда, гурӯҳҳои семантикии онҳо, падидаи маҷозшавии фразеологизмҳои феълии

ифодакунандаи мафҳуми ҳаракат дар забонҳои муқоисашаванда, мафҳуми ҳаракат дар воҳидҳои фразеологии феълӣ дар тасвири забонҳои олам тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Масъалаҳои мазкурро ба назар гирифта, метавон гуфт, ки таҳқиқи фразеологизмҳои феълии ифодакунандаи мафҳуми «ҳаракат» дар забонҳои тоҷикиву англисӣ дар омӯзишу муайян намудани тамоюлу падидаҳои забонҳои мавриди таҳқиқ муҳим буда, натиҷаҳои он ба омӯзандагони забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамчун раҳнамо хизмат хоҳад кард. Ҳамчунин, натиҷаҳои аз рисола бадастомада дар ҳалли бисёре аз масъалаҳои назарии фразеология, назария ва амалияи тарҷума, забоншиносии муқоисавӣ, навиштани қисматҳои ҷудогонаи фразеологияи муқоисавӣ, таҳқиқи минбаъдаи хусусиятҳои мухталифи фразеологизмҳо дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамояд.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Мирзоева Эраджа Музаффаровича на тему «Глагольные фразеологические единицы со значением «движение» в таджикском и английском языках», представленную на соискание учёной степени доктора философии (PhD) – доктор по специальности, по специальности 6D021300 – языкознание (6D021302 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание).

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, таджикский язык, английский язык, семантические особенности, структурные особенности, семантические группы, стилистические особенности, модели фразеологизмов, выражающих понятие «движение», компаративные глагольные фразеологизмы, некомпаративные глагольные фразеологизмы, метафора.

Кандидатская диссертация посвящена исследованию структурно-семантических особенностей глагольных фразеологических единиц, выражающие понятие «действия» в таджикском и английском языках. Исследование данной темы вызывает интерес тем, что сравнительное изучение различных вопросов двух разноструктурных и разносистемных языков, то есть таджикского и английского, на основе материалов художественной литературы способствует выявлению ее неизученных сторон. Более того, исследование и изучение структурных и семантических особенностей глагольных фразеологизмов со значением «движение», считается своевременным и важным. Уместно подчеркнуть, что исследование различных типов фразеологических единиц таджикского и английского языков в сопоставительном плане всё больше привлекает внимание ученых, вследствие чего и возникла необходимость объективного и детального изучения составляющих компонентов фразеологизмов. Фразеологические единицы являются одной неотъемлемой частью лексического состава языка и употребляется во всех его стилях. Это элемент, делающий язык произведения своеобразным и красочным, быстро привлекающий читателя, вносящий приятную свежесть в картину реальной жизни человека, ведь источником возникновения фразеологизмов является, прежде всего, живой разговорный язык. Если исследование структурных и семантических особенностей разных типов фразеологизмов обоих языков зародилось после пятидесятих годов XX века, то анализ и рассмотрение данной темы с точки зрения сопоставления нуждается во всестороннем исследовании.

В диссертации уделено внимание на такие вопросы, как проблемы исследования фразеологии как самостоятельной науки, классификация фразеологических единиц, составные глаголы как часть глагольных фразеологизмов, термины «концепт», «глагол», движение в языкознании, морфологические особенности и типы фразеологических единиц в таджикском и английском языках, структурно-грамматические особенности

глагольных фразеологических единиц, выражающие движение в таджикском и английском языках, сравнительный анализ структурной классификации глагольных фразеологических единиц, выражающих движение в сравниваемых языках, их семантические группы, явление метафоризации глагольных фразеологизмов, выражающих понятие движение в сравниваемых языках, понятие движение в глагольных фразеологических единицах в языковой картине мира.

С учётом перечисленных вопросов можно отметить, что исследование глагольных фразеологизмов, выражающих понятие «движение» в таджикском и английском языках очень важны в изучении и определении тенденций и явлений рассматриваемых языков, и его результаты могут служить в качестве справочника для изучающих таджикского и английского языков. А также достигнутые результаты исследования способствуют решению множества теоретических вопросов фразеологии, теории и практики перевода, сравнительного языкознания, написанию отдельных разделов сопоставительной фразеологии, дальнейшем исследовании различных особенностей фразеологизмов в сравниваемых языках.

ANNOTATION

for the dissertation of Mirzoev Eraj Muzaffarovich on the topic of “Verbal phraseological units with the meaning of “movement” in the Tajik and English languages”, submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) - doctor in specialty, on specialty of 6D021300 - linguistics (6D021302 - comparative historical , typological and comparative linguistics)

Keywords: phraseology, phraseological units, Tajik language, English language, semantic features, structural features, semantic groups, stylistic features, models of phraseological units expressing the concept of “movement”, comparative verbal phraseological units, non-comparative verbal phraseological units, metaphor.

The candidate's thesis is dedicated to the study of the structural and semantic features of verbal phraseological units expressing the concept of “action” in the Tajik and English languages. The study of this topic is of interest because the comparative study of various issues of two different-structured and different-system languages, that is, Tajik and English, based on materials from fiction, helps to identify its unexplored sides.

Furthermore, the research and study of the structural and semantic features of verbal phraseological units with the meaning of “movement” is considered timely and important. It is appropriate to emphasize that the study of various types of phraseological units of the Tajik and English languages in a comparative manner is increasingly attracting the attention of scientists, as a result of which the need has arisen for an objective and detailed study of the constituent components of phraseological units.

Phraseological units are one integral part of the lexical composition of a language and are used in all its styles. This is an element that makes the language of the work original and colorful, quickly attracting the reader, bringing pleasant freshness to the picture of a person's real life, because the source of the emergence of phraseological units is, first of all, living spoken language. If the study of the structural and semantic features of different types of phraseological units of both languages arose after the fifties of the 20th century, then the analysis and consideration of this topic from the point of view of comparison requires a comprehensive study.

The dissertation focuses on such issues as the problems of studying phraseology as an independent science, classification of phraseological units, compound verbs as part of verbal phraseological units, the terms “concept”, “verb”, movement in linguistics, morphological features and types of phraseological units in Tajik and English languages, structural and grammatical features of verbal phraseological units expressing movement in the Tajik and English languages, comparative analysis of the structural classification of verbal phraseological units expressing movement in the compared languages, their semantic groups, the phenomenon of metaphorization of verbal phraseological

units expressing the concept of movement in the compared languages, the concept of movement in verbal phraseological units in the linguistic picture of the world.

Taking into account the above issues, it can be noted that the study of verbal phraseological units expressing the concept of “movement” in the Tajik and English languages is very important in the study and determination of trends and phenomena of comparative languages, and its results can serve as a reference for students of the Tajik and English languages. And also the achieved research results contribute to the solution of many theoretical issues of phraseology; the theory and practice of translation, comparative linguistics, the writing of individual sections of comparative phraseology, and further research into the various features of phraseological units in compare languages.